

חבורת לימוד מנחת חינוך

מצווה א – פרו ורבו

נתנאל אוירבך

תוכן עניינים

- א. היחס בין 'פרו ורבו' למצוות 'שבת' 3
- ב. סיבת הפטור של בן-עזאי (אות א) 5
- ג. מצווה הבאה בעבירה בלידת בן ממזר (אות ח) 6
- ד. קיום מצווה בשעת הפטור: בין אכילת מצה למצוות 'פרו ורבו' (אות יד) 8
- ה. התגיר עם בניו הקטנים (אות יג) 12
- ו. דחיית 'לא-תעשה' עבור 'עשה' של אחר (אות טו) 13
- ז. בין ייחוס לבנים (אות יח) 17
- ח. חיוב אישה ב'פרו ורבו' (אות יט) 17
- ט. הקשר בין האיש והאישה במצוות 'פרו ורבו' 26
- י. חיוב עבד ב'פרו ורבו' (אות יט) 28
- יא. חיוב עבד בפרו ורבו ביחס ל'אין לו ייחוס' (אות יט) 32
- יב. עיבור באמבטי (אות כו) 34
- יג. כוונה במצוות 'פרו ורבו' (אות כט) 38
- יד. כפייה על מצוות 'פרו ורבו' (אות ל) 45
- טו. השחתת זרע (אות לא) 47

א. היחס בין 'פרו ורבו' למצוות 'שבת'

1. הצגת הדין

המצווה הראשונה בתורה היא מצוות 'פרו ורבו', אך בחז"ל מצאנו התייחסות נוספת למצווה זו מלשון הפסוק בישיעהו: 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. מה היחס בין מצוות 'פרו ורבו' למצוות 'שבת' - האם מדובר על שתי מצוות נפרדות, או שמא מצוות 'שבת' מהווה הגדרה למצוות 'פרו ורבו' ומייחדת אותה על-פני שאר המצוות?

בדברי החינוך ממנו נראה שמדובר על מצווה אחת, היינו דין 'שבת' מגדיר את מהות מצוות 'פרו ורבו':

משורשי מצווה זו, כדי שיהיה העולם מיושב, שהשם ב"ה חפץ ביישובו, כדכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה. והיא מצווה גדולה שבסיבתה מתקיימות כל המצוות בעולם, כי לבני אדם ניתנו ולא למלאכי השרת. אחת הדוגמאות לדין זה היא מדברי ה**בבלי מגילה** (כז ע"א) שמותר למכור ספר-תורה על-מנת לשאת אישה, והפסוק שהובא לכך הוא 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. כמו"כ הבאנו את ה**משנה בגיטין** (פ"ד מ"ה) אודות חציו עבד וחציו בן-חורין שמוכרחים לכפות את אדונו לשחררו משום שבמציאות מורכבת כזו הוא לא יכול להינשא:

לישא שפחה אי אפשר שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר שכבר חציו עבד, יבטל?! והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: לא תהו בראה לשבת יצרה.

משני מקורות אלו נראה שדין 'שבת' עומד כחוב עצמאי ואינו קשור בהכרח למצוות 'פרו ורבו'.

2. מחלוקת תירוצי התוספות

התוספות (חגיגה ב ע"ב ד"ה לא) הביאו שני הסברים מדוע הגמרא מנמקת את סיבת השחרור של העבד מהפסוק 'שבת' ולא במצוות 'פרו ורבו':

לא תהו בראה - האי עשה אלים טפי מפרו ורבו כדאמר במגילה מוכר אדם ספר-תורה לישא אישה וללמוד תורה ומייתי לא תהו בראה.

אבל יש מפרשים, משום דעבד לא מיפקיד אפריה ורביה.

לפי הביאור הראשון, יש זהות בין החיובים, אלא שחיוב 'שבת' הוא חזק יותר מ'פרו ורבו'. הכוונה היא שמצוות 'פרו ורבו' היא מצווה ככל המצוות, ואין בכוחה לאפשר שחרור של עבד ולעבור על איסור 'לעולם בהם תעבודו'. בשביל זה יש צורך לתת חיזוק למצווה באמצעות 'שבת' ואז מצוות 'פרו ורבו' מקבלת תוספת כוח לדחיית האיסור לשחרר עבד. מכך יוצא שדין 'שבת' מגדיר ומהווה חלק ממצוות 'פרו ורבו'.

אולם לפי הביאור השני בתוספות אין זהות בין החיובים, ועבד אמנם לא חייב ב'פרו ורבו' אך חייב ב'שבת', ולכן הגמרא נימקה את סיבת השחרור בדין 'שבת'.

3. השלכות

• **חיוב אישה ב'שבת': ערוך השולחן** (אבהע"ז סי' א סעי' ד) המעלה את הדיון האם אישה חייבת בדין 'שבת', כאשר עיקר הדיון האם 'שבת' הוא חיוב עצמאי ואף שהיא פטורה מ'פרו ורבו' מ"מ חייבת ב'שבת', או שמא 'שבת' הינו חלק מ'פרו ורבו' וכשאינה חייב בזה אינה גם בזה:

יש מהגדולים שכתבו שהאישה אף שאינה מצווה על פרו ורבו מ"מ חייבת בלשבת יצרה. ואין עיקר לדברים הללו, דכל עיקר מצוות פרו ורבו הוא מטעם שבת... והנשים כיון שלא נצטוו על פרו ורבו ממילא דלא נצטוו על לשבת יצרה... וראיה ברורה לזה ממה שאמרו חז"ל דאם המניעה מהאיש שאינו יכול להוליד אין האישה יכולה לכופו שיגרשנה... ואם נאמר דהיא מיפקדת אשבת למה לא תוכל לכופו. והן אמת שרבותינו בעלי התוספות כתבו דאישה שייך נמי בשבת, אבל אין כוונתם שמחוייבות בשבת אלא דשייכות בשבת ובודאי כן הוא שגם הן מרבים בישובו של עולם וקרא דלשבת יצרה אינו צווי אלא סיפור דברים דהקב"ה ברא עולמו לשתיישובו בה בני אדם וגם נשים בכלל.

• **מכירת ספר-תורה עבור נישואי אישה**: לעיל הבאנו את דברי הגמרא המתירה למכור ספר-תורה ע"מ לשאת אישה ונימוקה מהפסוק 'שבת'. השאלה היא, האם ניתן למכור ספר-תורה להשאת אישה? התשובה תלויה בשאלת היחס בין 'שבת' למצוות 'פרו ורבו' - אם 'שבת' היא מצווה נפרדת מ'פרו ורבו' אזי אמנם איש לא חייבת ב'פרו ורבו' אך מ"מ חייבת ב'שבת' ויש למכור ספר-תורה עבור נישואיה. אך אם יש זהות בין החיובים, אזי מכיון שאינה חייבת ב'פרו ורבו' ממילא לא חייבת ב'שבת' ואין למכור ספר-תורה עבור נישואיה.

מחלוקת זו באה לידי ביטוי ב**שולחן ערוך** (או"ח סי' קנג סעי' ו): "מוכרים בית-הכנסת וכן שאר דברים שבקדושה ואפילו ספר-תורה... להשיא יתומים בדמיו". לדעת **חלקת מחוקק** (אבן העזר סי' א ס"ק א), הכוונה 'יתומים' זכרים ולא נקבות: "אבל בשביל יתומה אין מוכרין, דאישה אינה מצווה על פרו ורבו". למרות שהנימוק בגמרא משום 'שבת', אך מכיון שאין אישה חייבת ב'פרו ורבו' ממילא אינה חייבת ב'שבת' ואין למכור ספר תורה עבור נישואיה.

ואילו לדעת **מגן אברהם** (או"ח סי' קנג ס"ק ט) יש למכור ספר-תורה גם עבור נישואי יתומה:

להשיא יתומים בדמיו - והוא הדין יתומות. וכן נראה לי מוכח מדקאמר הגמרא הטעם משום לא תוהו בראה לשבת יצרה ולא קאמר משום פרו ורבו, אלא דפרו ורבו לא שייך באישה משא"כ לשבת יצרה... דלא כמו שכתב בחלקת מחוקק.

ב. סיבת הפטור של בן-עזאי (אות א)

מנחת חינוך (מצווה א אות א): "ולענין אם עוסק בתורה, ע"ש ברמב"ם". **רמב"ם** (הל' אישות פט"ו ה"ג): "מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושגה בה כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אישה, אין בידו עוון". שאלנו, מה סיבת הפטור של בן עזאי, במה שונה נשיאת אישה משאר המצוות? הבאנו לכך כמה תשובות:

~ לדעת **ערוך השולחן** (אבהע"ז סי' א סעי' יד) מדובר על פטור ייחודי שלא קיים בזמן-הזה: "פשיטא שמדריגה כזו אינו מצוי כלל וכלל וגם בזמן חכמי הש"ס היה

בן עזאי אחד ואין שני לו". ומ"מ הסיבה של בן עזאי משום פיקוח נפש הדוחה את המצווה: "ובהכרח לומר שלא היה ביכולתו לפרוש מן התורה כלל וכלל ואפשר הייתה סכנות נפשות אם היה פורש מן התורה".

~ לדעת הרב צבי אלימלך שפירא (דרך פקודיך, מ"ע א אות ז), הוא לא יכול היה לתת דעתו וכוחו לאהבת אישה:

ונראה לי דווקא אם דבוק בתורה כבן עזאי עד שע"י תשוקתו בתורה אי אפשר לו להפריד את עצמו לחמם את גופו לכוח המוליד, וכן הוא הלשון שאמר בן עזאי מה אעשה ונפשי חשקה בתורה, רצונו לומר אי-אפשר לי בשום אופן לקיים המצווה כי מחמת תשוקת התורה אין לי תשוקה לתאוות כוח המוליד.¹

~ לדעת הרב אלחנן וסרמן (קובץ הערות, סי' פא סעי' א) מחמת שקידתו בתורה הוא אנוס:

נחשב כאנוס בביטולה, וכלשון הרמב"ם אין בידו עון. והיינו, דבן עזאי היה דבוק כ"כ בתורה, שלא היה יכול להסיח דעתו ממנה לדבר אחר. ודוגמא לזה בזבחים... אמר רב הא מילתא גמירנא מרבי שמעון בן אלעזר בבית הכסא וכו', ופריך מי שרי בבית הכסא, ומשני לאונסו שאני.

ג. מצווה הבאה בעבירה בלידת בן ממזר (אות ח)

1. דעת המנחת חינוך

הרשב"א (יבמות כב ע"א ד"ה גרסינן) הביא את דברי הירושלמי הסובר שאדם שהוליד בן ממזר בעבירה מקיים מצוות 'פרו ורבו': "בנו הוא לכל דבר אפילו לפריה ורביה... לומר שאע"פ שנוולד בעבירה... קיים ביה נמי מצוות פריה ורביה".² הקושי אותו מעלה המנחת חינוך (מצווה א אות ח) הוא: "וזה זמן כבר הקשית, דלמה יצא ידי חובה והלא הוי מצווה הבאה בעבירה?" המנחת חינוך מיישב את הקושי בעזרת יסוד של שער המלך בהגדרת מצווה הבאה בעבירה: לדבריו, כלל

¹ השוו כן לדבריו באגרא דכלה (פרשת יתרו ד"ה היו נכונים).
² הובא להלכה ברמ"א (אבהע"ז סי' א סעי' ו); בית יוסף (אבהע"ז סי' טו).

זה נאמר רק במקרה ובעת עשיית המצווה נעשתה עבירה, כגון אדם הנוטל אתרוג גזול, בעת קיום המצווה הוא עובר על עבירת גזל בהעדר השבת האתרוג לבעליו. אך כשיש הפרדה בין המצווה לעבירה, כגון אדם שהעביר מצה מרשות הרבים לרשות היחיד בשבת ולאחר-מכן קיים בה מצוות אכילת מצה, אין כאן 'מצווה הבאה בעבירה' שכן לא בעת קיום המצווה יש מימוש העבירה. לאור זאת סובר המנחת חינוך שגדר מצוות 'פרו ורבו' הוא בתוצאה, בלידת הילדים, ולכן ישנה הפרדה בין האיסור שהוא בעת מעשה ההתייחדות לבין קיום המצווה ובכך אין פגם של 'מצווה הבאה בעבירה'³:

נהי דהמצווה של הבנים באה ע"י עבירה דביאת איסור מ"מ המצוות עשה היינו הבנים, והבעילה הוא רק הכשר מצווה, דאי-אפשר בלא זה, והראיה דאם לא הוליד וכן אם מתו הבנים לא קיים המצווה. וכיון דעיקר קיום המצווה הם הבנים, ובעת הזאת ליכא עבירה כלל דעבירה כבר נעשית בשעת הבעילה, דמי להוציא מצה מרה"י לרה"י דללא הוי מצווה הבאה בעבירה.

2. דעת התוספות

על המקרה של חציו עבד וחציו בן-חורין שכופים את אדונו לשחררו כדי שיוכל לשאת אישה, הקשו **התוספות** (בבא בתרא יג ע"א ד"ה כופין):

וא"ת, אמאי כופין ליתי עשה דפרו ורבו וידחה לא תעשה דלא יהיה קדש. ואומר רבינו יצחק, דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה, דמשעת העראה קא עקר ללאו ועשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמר ביאה. מבואר שקיום המצווה בגמר ביאה, בפעולה ולא בתוצאת לידת והוויית הבנים. לאור זאת כתב **הרב צבי פסח פראנק** (שו"ת הר צבי, או"ח ח"ב סי' עו)⁴:

³ כ"כ: **שו"ת פרי יצחק** (ח"א סי' מב); **שו"ת עונג יום טוב** (סי' מא הערה 2); **הרב אלחנן וסרמן** (קובץ הערות, סי' יא; קובץ שיעורים, כתובות אות רעט); **ראשית ביכורים** (בכורות מז ע"ב).

⁴ השוו כן לדבריו, **שו"ת הר צבי** (אבהע"ז סי' א).

מבואר דאין העשה בלידת הבנים, דא"כ עדיפא הו"ל לומר דלאו בגמר ביאה מקיים העשה, וגם מי יימר דיהיו לו בנים ואפשר שלא יקיים העשה כלל.

לפיכך יש פגם של 'מצווה הבאה בעבירה' בלידת בן ממזר והאב אינו מקיים 'פרו ורבו', שכן העבירה והמצווה בעת הפעולה עצמה. וכן כתב **שו"ת רדב"ז** ('ח"ז סי' ב), שאין קיום מצוות 'פרו ורבו' בלידת בן ממזר משום 'מצווה הבאה בעבירה':

שאלת ממני אודיעך דעתי מי שיש לו בנים ממזרים אם קיים מצוות פרו ורבו או לא? תשובה לכאורה היה נראה דקיים דהרי בנו לכל דבר ליטמא לו ולירשו ולפטור את אשת אביו מן החליצה ומן היבום והיה מיבם את אשת אחיו אלא משום דהוא בלא יבא... אבל כד מעיינת בה שפיר תשכח דאע"ג דבנו לכל דבר הוי הויא מצווה הבאה בעבירה ולא יצא ידי חובתו, וכן כל מצוות שבתורה וכ"ש מצווה הבאה בערוה חמורה וגדולה כזו שעכר נפשו ונשמתו".

ד. קיום מצווה בשעת הפטור: בין אכילת מצה לפרו ורבו (אות יד)

1. שיטת המנחת חינוך

ביבמות (סב ע"א) נדונה השאלה האם גוי שהתגייר והיו לו ילדים קיים מצוות 'פרו ורבו':

היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר - רבי יוחנן אמר: קיים פריה ורביה, וריש לקיש אמר: לא קיים פריה ורביה. רבי יוחנן אמר קיים פריה ורביה, דהא הווי ליה. וריש לקיש אמר לא קיים פריה ורביה, גר שנתגייר כקטן שנולד דמי.

לאור שיטת רבי יוחנן, הקשה **הטורי אבן** (ראש השנה כח ע"א ד"ה אילמא) מדברי הגמרא בה מבואר ששוטה אינו יוצא ידי-חובת אכילת מצה בעת שהיה שוטה, שכן באותה העת הוא פטור ממצוות. א"כ, מדוע גר שהתגייר קיים מצוות 'פרו ורבו' הרי באותה שעה של קיום המצווה הוא היה פטור, שכן גוי אינו חייב במצוות 'פרו ורבו':

והשתא אמאי קיים פרו ורבו רבני יוחנן בבנים שהיה לו בגיותו, הא באותו שעה לאו בר חיוב פרו ורבו הוי, א"כ אותן בנים לא עלו לו לפטור לאחר שנעשה בר חיוב דהיינו לאחר שנתגייר כדאמר גבי מצה דאם אכלו בשעה שאין בר חיוב לא עלתה לו לפטור לאחר שנעשה בר חיוב!⁵

המנחת חינוך (אות יד ד"ה ובזה) מיישב את הקושי ומבסס בכך את שיטתו בגדר המצווה. לדבריו יש להבחין בין אכילת מצה שהיא מצוות פעולה ולא ניתן לקיימה בעת הפטור והאוכל מצה בעת שטותו אינו יוצא ידי-חובה. לעומת מצוות 'פרו ורבו' שהיא מצוות תוצאה ולכן גם כאשר בעת הפעולה הוא היה פטור (גוי) מ"מ קיום המצווה הוא בהוויית הילדים וזה קיים לאחר שהתגייר, וכלשונו של רבי יוחנן 'דהא הוו ליה'⁵:

דבשלמא מצה ולולב דיצא המצווה כשאכל מצה או נטל לולב ע"כ שפיר אי נטל או אכל בעת שהיה פטור אינו פטור לזמן החיוב, אבל הכא דהמצווה היא בכל רגע והמצווה שיהי ולו בנים, א"כ בגירותו בעת שחל עליו החיוב מקיים מצוות פרו ורבו דהרי יש לו בנים. ואין אנו צריכין לבא מחמת קיום המצווה דמתחילה, דאף אם קיים המצווה מתחילה לא מהני בהיה לו בנים ומתו רק עיקר המצווה שיהיה לו בנים ויתייחסו אחריו והרי הוא מקיימה כעת ורק ההכשר מצווה נעשה בפטור דהיינו הבעילה וזה מצווה העיקרית רק הוויית הבנים.

2. מצוות תוצאה: לידה / הווייה

לאור דברי המנחת חינוך עלינו לחדד את הגדרת המצווה כמצוות תוצאה - האם התוצאה היא לידת הילדים או הווייתם בעולם? אם ההגדרה היא לידת ילדים הראויים להוליד, א"כ לידת ילדי הגוי הייתה בשעת הפטור וממילא לאחר שהתגייר לא יצא ידי חובה. אך אם הגדרת המצווה כמצוות תוצאה היא בהוויית הבנים בעולם, אזי הוא קיים. בכך אנו חוזרים אל שיטת הרב מרדכי פרום בביאור מחלוקת הרב יהונתן אייבשיץ והחלקת מחוקק (לעיל אות א.3).

⁵ כ"כ שו"ת פרי יצחק (חלק א סימן מב).

ואכן הרב צבי פסח פראנק (שו"ת הר צבי, אבן העזר סימן א) : מחדד את ההגדרה בכך שהוא תמה על המנחת חינוך, מדוע ייחשב לגוי שהתגייר קיום המצווה, הרי לידת הילדים הייתה בשעת הפטור :

וגם התירוץ לקושיית הטורי אבן דאיך יוצא בנולדו לו בנים בגיותו, שתירץ דעל כרחך צ"ל דהמצווה היא מה שנולדו, צ"ע. דהא גם לידתם הייתה בזמן שלא היה בר חיובא, ולמה יחשב לו לקיום מצווה מה שלא עשה ולא נתכוון לקיום מצווה כלל, וכדמקשה הטורי אבן דכל העושה מצווה בשעת פטור, לא מהני ליה שיהא יוצא בזה ידי -חובה בשעה שהוא נעשה בר חיוב. ואין לומר דכוונת המנחת חינוך והפרי יצחק דאדם יוצא ידי-חובה בקיום הבנים וחיותם לאחר שנתגייר. הא ליתא, דזה ברור דגם להמנחת חינוך והפרי יצחק בו ודאי לידת הבנים היא תחילת המצווה, ונמשכת אח"כ כל זמן שהם קיימים, ומכיון שבשעת לידה לא היה בר חיובא שוב אינו יוצא ידי- חובה מצוות פריה ורביה.

מדבריו יש ללמוד שהוא מבין שגם אם נגדיר את המצווה כמצוות תוצאה, היינו לידת הילדים ולא הווייתם, וא"כ שוב חוזרת קושיית הטורי-אבן מדוע הגוי קיים 'פרו ורבו' הרי הלידה הייתה בפטור.

3. שיטת הרב פראנק: מצוות פעולה עם תנאי לקיומה

בהמשך דבריו ממאן הרב פראנק בשיטת המנחת חינוך להגדרת המצווה כמצוות תוצאה, ולדבריו המצווה היא בפעולה המסורה בידי האדם, שכן לא מתקבל על דעת שהתורה תצווה על האדם מה שאינו בידו ובשליטתו (לידת והוויית הילדים) אלא שיש תנאי לקיום או לפטור מהמצווה, כגון שיהיו לו ילדים הראויים להוליד אז קיים המצווה או אם מתו אינו נפטור מחיובו, אך אין בכך הגדרת המצווה :

וגם עיקר הסברה לא מתקבלת. דהרי לידת הבנים וחיותם לא מסור ביד אדם כלל, שזהו דבר הנעשה ממילא בידי שמים, והאדם אינו יכול לעשות בזה כלום, וכיצד נאמר דבדבר שהוא אינו עושה ואינו יכול לעשות זהו קיום מצוות עשה. ובוודאי צריך לומר דמה שאמרה תורה ואתם פרו ורבו היינו שמצווה על האדם לעשות מעשה שיבוא לידי פרו

ורבו ובהמעשה מקיים מצוות בוראו, ולידת הבנים וחיותם זה שיעורין להמצווה, דכל זמן שלא נולדו או שמתו עדיין לא קיים המצווה, וחייב המצווה נמשך עד שיוולדו ויהיו בחיים ואז נגמרת המצווה, ומשום כך כתבה התורה מצווה זו בלשון פריה ורביה אף על גב דעיקר המצווה היא המעשה של האדם ובמעשה שלו הוא מקיים מצוות בוראו, לומר שהגדר של מצווה זו היא לעשות מעשה שיבוא לידי פ"ו.

4. השלכה הלכתית: קביעת מזוזה ע"י קטן והגדיל

הרב יוסף חיים מברגד (שו"ת תורה לשמה, סי' שז) דן במקרה שילד קטן קבע מזוזה, האם לאחר שהגדיל ונעשה חייב במצוות עליו לקבוע שוב את המזוזה או שהמצווה מתקיימת בעצם הווייתה כעת?

לדבריו יש להוכיח שאין עליו חובה לקבוע מחדש מזוזה מדן 'פרו ורבו' של גוי שהתגייר, שמקיים המצווה בהוויית הילדים. מוכח, שהמצווה היא התוצאה ולא עצם המעשה שהיה בפטור. כמו"כ במצוות מזוזה, המצווה היא התוצאה שתהיה בבית מזוזה ולא עצם קביעתה בבית:

שאלה: קטן שהגיע לחנוך שהיה לו חצר אחד שבא לו בירושה וקבע מזוזה בכל הפתחים שבחצר וחדריו החייבים במזוזה ונשארו המזוזות קבועים שם עד שגדל אם חשיב זה קיים מצוות עשה של מזוזה אחר שגדל, או דלמא כיון שקבעה בזמן שהיה פטור מן המזוזה לא חשיב בזה קיים המצווה אחר שהגדיל אלא צריך להסירה ולקבעה מחדש...

תשובה: איתא בגמרא דיבמות... היו לו בנים בגיותו ונתגייר רבי יוחנן אמר קיים פריה ורביה. והנה ידוע דבני נח אין מצווין על פרו ורבו... ונמצא דאע"ג שהוליד את הבנים בזמן שהיה פטור ע"ס כל זאת מאחר דהם קיימים עתה בזמן שהוא חייב חשיב בזה שפיר קיים המצווה. וא"כ השתא הוא-הדין בנדון דידן, אע"פ שזה קבע המזוזה בפתחו בזמן שהיה פטור מן התורה אפ"ה מאחר שעתה אחר שהגדיל קיימת המזוזה ההיא בפתח חשיב בזה קיים המצווה.

ה. התגייר עם בניו הקטנים (אות יג)

1. הגדילו יכולים למחות

המנחת חינוך (מצווה א אות יג) מציין למחלוקת האם גר שהתגייר וקיים 'פרו ורבו' היינו שהתגייר עם ילדיו או שאפילו לא התגיירו הבנים קיים המצווה:

ודעת כמה פוסקים משמע דאפילו לא נתגיירו הבנים קיים פרו ורבו, אך ברמב"ם וטור פסקו דווקא אם נתגיירו הבנים ג"כ.

ואכן, לדעת **הרמב"ם** (הל' אישות פט"ו ה"ו) מדובר שגם בניו התגיירו איתו: "היו לו בנים בגיותו ונתגייר הוא והם הרי זה קיים מצווה זו".

והנה, במקרה ומדובר על בנים קטנים הבאים איתו להתגייר, מבואר ב**כתובות** (יא ע"א), שלאחר שהילדים הקטנים הגדילו הם יכולים למחות בגיור ולחזור להיות גויים: "אמר רב יוסף, הגדילו יכולין למחות".

לאור זאת יש לדון מה מעמדו של המתגייר עם בניו הקטנים, ולאחר שגדלו מחו, האם הוא קיים 'פרו ורבו'?

המנחת חינוך (מצווה א אות טז) היה ער לנידון זה וכתב:

אך נראה דאם נתגייר ובניו קטנים כדן גר קטן דמטבילין אותו על-דעת בי"ד, כל זמן שהבנים קטנים לא יבטל ממצות פריה ורביה דלמא ימחו כשיגדלו ונעשו גויים.

יש להעיר על דברים אלו **משו"ת חתם סופר** (יו"ד סימן רנג) שביאר בדעת בעל 'הלכות גדולות' שאמנם קטן שנתגייר בלי אביו, על דעת בית דין, יכול למחות, אך אם התגייר עם אביו הוא אינו יכול למחות, כלשונו: "אם מתגיירים עמו בוודאי אינו יכול למחות". בביאור שיטת החתם סופר כתב **שו"ת בנין אב** (ח"ג סי' מט אות ד ד"ה ונראה), שהעדר יכולת המחאה אם התגייר הקטן עם הוריו נובע מכך שזו זכות גמורה, וכל יכולת המחאה העתידית נובעת מכך שיתכן ובעת הגיור זו לא הייתה זכות.

2. גדר מצוות 'פרו ורבו' לשיטת הרמב"ם

כשנשוב לשיטת הרמב"ם, שמדובר על גר שהתגייר ובניו עימו, יש להקשות מדוע ישנה הבחנה בין מקרה זה למקרה שהגוי התגייר ובניו לא התגיירו, הרי מ"מ גם כשהתגיירו עימו הגדר הוא 'כקטן שנולד'?

יתכן לבאר בשיטת הרמב"ם שאמנם לגבי מצוות 'שבת' אכן אין הבדל מי הם הבנים, שהרי מכל-מקום יש ילדים בעולם, אך לגבי קיום מצוות 'פרו ורבו' יש צורך בהולדת ילדים 'בני ברית'.

ואכן כתב **קנן אורה** (יבמות סב ע"א ד"ה גמרא היו לו) בביאור דעת הרמב"ם:

דבעיקר מילתא חד טעמא הוא, כיון דהבן מתייחס אחריו להכי נקרא בנו לעניין פרו ורבו. וגם הוי ראשית אונו לפטור מן הבכורה, אלא דלענין פרו ורבו נהי דמיקרי בנו מכל מקום אם לא נתגייר לא יצא, דבעינן שיהיה לו זרע בישראל. משום הכי בעינן דווקא שנתגיירו גם הבנים.

1. דחיית 'לא-תעשה' עבור 'עשה' של אחר (אות טו)

היחס בין האיש לאישה במצוות 'פרו ורבו' מורכב, ולפנינו אחת ההשלכות מכך. למדנו שהדין במקרה של חציו עבד וחציו בן-חורין הוא לכפות את האדון לשחרר אותו כדי לתת לו יכולת נישואין. על כך הקשו **התוספות** (גיטין מא ע"א ד"ה לישא), מדוע לכפות את האדון שיעבור על איסור 'לעולם בהם תעבודו' בשחרור עבדו, נשתמש בכלל הידוע 'עשה דוחה לא-תעשה', היינו עשה של העבד במצוות 'פרו ורבו' ידחה את האיסור שלו להינשא לשפחה ולעבור על איסור 'לא יהיה קדש'. על כך עונים התוספות: "דבדידה ליכא עשה, דאפילו מיפקדא אפשר לה בכיוצא בה". כלומר, חיוב 'פרו ורבו' מושת על העבד ולא על השפחה, ממילא אין עליה 'עשה' כדי לדחות את האיסור. מבואר בשיטת התוספות, שאין 'עשה דוחה לא-תעשה' של חבירו כאשר הוא אינו מצווה בעשה ג"כ.

המנחת חינוך (מצווה א אות טו) מביא מחלוקת בנידון זה:

בדברי **הבבלי יומא** (פו ע"ב) נאמר:

אמר רבי יוחנן, גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה, שנאמר לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב

אליה עוד הלא חנוף תחנוף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי
נאם ה'.

כלומר, גדולה תשובה הדוחה לא-תעשה, שכן יש איסור על אדם שגירש את אישתו
ונישאה לאחר, לשוב ולקחתה לאישה. ואילו כאשר עם ישראל שב בתשובה,
הקב"ה מקבל אותם והם חוזרים אליו למרות האיסור של מחזיר גרושתו.
על כך הביא הרב משה בן חביב (תוספת יום הכיפורים, יומא פו ע"א ד"ה אמר
ר"י): את קושיית העולם, מה החידוש בכך הלא הכלל הוא 'עשה דוחה לא תעשה',
וא"כ עשה של תשובה דוחה איסור 'לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה':
"מקשים העולם, מאי אולמיה דתשובה והלא כך היא המידה דאתי עשה ודחי לא
תעשה".

הוא מביא תירוץ, ש'עשה דוחה לא-תעשה' נאמר רק כאשר העשה והאיסור הם
באותו אדם. אבל במקרה הנידון לא ניתן ליישם את הכלל 'עשה דוחה לא-תעשה',
שכן העשה של תשובה הוא על בני-ישראל שישבו בתשובה, והאיסור הוא על
הבעל-הקב"ה לשוב לקחת את האישה, וכיון שהוא (הבעל-הקב"ה) לא מקיים
עשה של תשובה אזי אין לו כוח לדחות את האיסור שלו, לכן נאמר 'גדולה
תשובה':

ובספר **כסף נבחר** הביאו מפרש הילקוט ירמיה ס"ג' תירץ בשם רבו ז"ל:
דהא דאמרין בעלמא אתי עשה ודחי ל"ת היינו היכא באותו שעה
שדוחה ל"ת מקיים העשה כדי שזה יקיים העשה אין אנו חוששין לדחות
ל"ת, אבל הכא מי שמקיים עשה של ושבת הם בני ישראל ונהי שראוי
שתדחה לא תעשה לחזור עם בעלה אבל מי התיר לבעל לחזור עמה
ולעבור על לאו דלא ישוב בעלה מאחר שאינו מקיים שום עשה.

הרב בן חביב מקשה מדין אנס, שם נאמר "ולו תהייה לאישה", היינו שאדם שאנס
אישה עליו לשאת אותה.

בדברי **הבבלי כתובות** (מ ע"א) נאמר שאם האישה אותה אנס אסורה עליו אסור
לו לישא אותה. על כך מקשה הגמרא מדוע לא נאמר 'עשה (ולו תהייה לאישה)'
יידחה את האיסור של נישואין לאישה האסורה לו? עונה הגמרא: "אי אמרה דלא
בעינא, מי איתיה לעשה כלל?".

שואל הרב בן חביב, מדוע הגמרא לא דחתה את ההצעה להשתמש בכלל 'עשה דוחה לא-תעשה' ביסוד הני"ל, שלא ניתן להשתמש בכלל זה כאשר האישה אינו מצווה בעשה:

ואם איתא כדברי הרבנים הנוכרים, מאי פריך ניתי עשה דולו תהיה לאישה וידחה לאו דממזרות, נהי דלגבי דידיה יש עשה דולו תהיה לאשה מ"מ לגבי דידיה ליכא עשה, והאיך היא תעבור על לאו?

לכן חולק הרב בן חביב וסובר שמקום שאינו יכול לקיים את העשה שמוטל עליו ללא סיוע של חבירו, עדיין נאמר 'עשה דוחה לא-תעשה' אף שחבירו אינו מצווה בעשה שלו. לפיכך, למרות שהעשה לשוב בתשובה הוא של בני-ישראל והאיסור הוא של הבעל-הקב"ה, מ"מ מכיון שאי-אפשר לקיים את מצוות התשובה לשוב אל הקב"ה אלא בסיוע של הקב"ה יש לדחות את האיסור אף שאינו שייך בבני ישראל:

אלא ודאי הדבר ברור, דכל מצוות עשה דרמיא על איש אחד ומוטלת עליו לעשותה בחברת אחר, דוחה לא תעשה שבתורה אף על גב דלגבי אחד מהם ליכא עשה כדאמרן. אי"כ ה"נ כדי שיקיימו ישראל מצוות התשובה לחזור עם הקב"ה יכול הקב"ה לעבור על הלאו, דכך היא המידה דאתי עשה ודחי לא תעשה כדאמרן.

המנחת חינוך הביא בקצרה דברים אלו ומקשה על מסקנת הרב בן חביב מדברי התוספות ממנו רואים שכיון שאין השפחה מחוייבת בעשה 'פרו ורבו' ממילא לא ניתן לומר 'עשה (של העבד) דוחה לא-תעשה' כיון 'דבדידה ליכא עשה':

ואני תמה, דדברי האחרונים הני"ל מפורש בתוס' כאן בעבד דאין עשה דפו"ר דוחה לא יהיה קדש דבדידה ליכא עשה.

קושי זה הקשה גם **רבי עקיבא איגר** (הגהות על תוספת יו"כ שם הערה 2):

מה שכתב דהדבר ברור הוא, אינו כן דהרי בגיטין בתוספות ד"ה לישא שפחה וכו' כתבו בחד תירוץ כיון דבדידה ליכא עשה היא מוזהרת שלא לעבור על הלאו... וצ"ע.

יתכן לערוך הבחנה וחילוק בין שני המקרים - אונס וקיום פרו ורבו'.

אמנם בשני המקרים יש מערכת יחסים של סיוע ושותפות בין האיש לאישה במטרה למילוי המצווה, הן מצוות 'פרו ורבו' והן מצוות 'ולו תהייה לאישה', אך מ"מ יש אבחנה בגדר הסיוע בין שני המקרים. כלומר, בדין אונס ישנו חיוב על האנס לשאת את האישה הזו, ודווקא זו אותה אנס. בכך הסיוע והשותפות של האישה בחיוב-העשה שלו הוא סיוע מהותי נצרך שהוא אינו יכול לקיים את החיוב שלו בלעדיה. לכן דווקא כאן יש לומר שהעשה שלו יידחה את האיסור ואף שאינו מוטל עליה, מ"מ כיון ש'ולו תהייה לאישה' ודווקא היא אזי העשה משותף לשניהם. לעומת זאת בחיוב 'פרו ורבו' אמנם האיש נצרך לאישה לקיום המצווה, אך אינו מתקיים דווקא באישה זו ויכול להתקיים באחרת המותרת לו, לפיכך השותפות בניהם קלושה יותר, וממילא כל עוד אין העשה מוטל עליה היא אינה חייבת לסייע לו, שכן יכול הוא באחרת, וכדברי התוספות. אבחנה זו בין המקרים מיישבת את קושיית רבי עקיבא איגר והמנחת חינוך על הרב בן חביב, ממקרה של 'פרו ורבו' למקרה של אנס.

בין אונס ליבום

המנחת חינוך הבחין אף הוא בין דין אונס, שלא נאמר בו 'עשה דוחה לא-תעשה' כאשר האישה אותה אנס אינה ראויה לבוא בקהל משום ש'אי אמרה לא בעינא ליתא לעשה כללי', לבין יבום בחיובי לאוין שמתקיימת המצווה משום 'עשה דוחה לא-תעשה' אף שאין האישה מצווה בעשה. הוא מייסד יסוד, כשם שביחס לאזהרת איסור הוקשו איש ואישה זה לזה ובכל מקום שהאיש מוזהר אזי האישה מוזהרת באיסור מכוחו, כך גם ביחס החיובי, אם הוא יכול לקיים את המצווה שלו מכוח 'עשה דוחה לא-תעשה' אז גם לה יש דחייה אף שאין לה עשה. לפיכך, אמנם מצוות יבום אינה מוטלת על האישה, אך כיון שהמצווה של יבום חלה עליו ואינה תלויה בהסכמתה או במיאונה, זה סימן שהעשה הוא חזק ויכול לדחות גם את האיסור שלה על-אף שאין לה עשה. אולם, לגבי דין אונס, שם העשה 'ולו תהייה לאישה' מושתת על רצונה של האישה, 'אי אמרה לא בעינא ליתא לעשה כללי', זה סימן שהעשה אינו חזק דיו כדי לדחות את האיסור שלה ולכן שם לא נאמר 'עשה דוחה לא תעשה'.

ז. בין ייחוס לבנים (אות יח)

המנחת חינוך (מצווה א אות יח) מבחין בין בנים לבין יחוס אליהם. לדבריו, יש להבחין בין גר שהתגייר עם בניו, שקיים בכך 'פרו ורבו', לבין עבד כנעני שהשתחרר עם בניו שלא מקיים בכך 'פרו ורבו'. ביארנו את כוונתו, שיש להבחין בין ייחוס לבין בנים. אמנם יש לעבד בנים השייכים לו מבחינה קניינית, שהם יורשים אותו ויש בניהם לעצמם ולו יחסי קרבה וערוה, אך מ"מ 'עבד אין לו חייס' ובניו לא מתייחסים אחריו לגבי קיום מצוות 'פרו ורבו'.

לעומת זאת, אמנם 'גר שהתגייר כקטן שנולד' ואין בניו של האבא המתגייר בניו לענייני ערוה, אך מ"מ יש להם יחוס אליו לגבי קיום מצוות 'פרו ורבו'. הגדרה זו תחזור על עצמה כמה פעמים בדברי המנחת חינוך בהמשך.

ח. חיוב אישה ב'פרו ורבו' (אות יט)

1. מקור הדין

המנחת חינוך (מצווה א אות יט) כתב בקצרה: "אישה אינה מצווה בפריה ורביה", ועלינו להבין מה מקור הפטור.

בדברי **המשנה** (יבמות פ"ו מ"ו) הובאה מחלוקת בין ת"ק לריב"ב:

האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האישה.

רבי יוחנן בן ברוקא אומר, על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים

ויאמר להם פרו ורבו.

אמנם המשנה לא נימקה את דעת ת"ק הפוטר את האישה ממצוות 'פרו ורבו', אך

בדברי **הבבלי יבמות** (סה ע"ב) מופיעים שני נימוקים:

מנא הני מילי? אמר רבי אילעא משום רבי אלעזר רבבי שמעון, אמר

קרא: ומלאו את הארץ וכבשוה, איש דרכו לכבש ואין אישה דרכה

לכבש. אדרבה, וכבשוה תרתי משמע. אמר רב נחמן בר יצחק: וכבשה

כתיב.

רב יוסף אמר, מהכא: אני אל שדי פרה ורבה, ולא קאמר פרו ורבו.

מצאנו א"כ שני נימוקים שונים למקור הפטור באישה - 'אין דרך אישה לכבש',

הפסוק נאמר בלשון יחיד 'פרה ורבה'.

לגבי הנימוק הראשון, 'אין דרכה לכבש', נחלקו הפרשנים האם הכוונה על ענייני אישות או כיבוש הארץ הנאמר בפרשייה.⁶ להלכה פסק **השולחן ערוך** (אבן העזר סי' א סעי' יג) כדעת ת"ק: "אישה אינה מצווה על פריה ורביה".

2. סיבת הפטור: 'דרכיה דרכי נועם'

לאור זאת שאישה פטור ממצוות 'פרו ורבו', עלינו להבין מה הסיבה לכך: **הרב מאיר שמחה מדווינסק** (משך חכמה, בראשית ט, ז): ביאר זאת בשני טעמים שהמכנה המשותף הוא אחד. לדבריו דרכי התורה וציוויה תואמים בהכרח לטבע האדם. התורה לא מצווה ומחייבת את האדם בדברים המנוגדים לטבעו, שהרי נאמר 'דרכיה דרכי נועם'.

לפיכך, משום שנשים מסתכנות בעיבור ולידה לא הטילה התורה עליהן חיוב,⁷ אך מ"מ נתנה בהן תשוקה לקיום המין, כדברי רחל ליעקב 'הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי'. בכך הוא מסביר מדוע רב יוסף לא נימק את הפטור של אישה מאדם

⁶ כאמור, הפרשנים נחלקו מה הכוונה 'ואין אישה דרכה לכבש', האם מדובר על ענייני אישות בהתאמה למצוות 'פרו ורבו', או שמא מדובר על כיבוש הארץ, דבר שאין לו קשר לחיוב 'פרו ורבו', ראו: **רע"ב** (במות פ"ו מ"ו ד"ה האיש): "האיש שדרכו לכבוש את האישה הוא מצווה על פריה ורביה". **רש"י** (בראשית א, כח): "ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית. ועוד ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האישה"; **שפתיה חכמים** (שם אות ח) ביאר בכוונת רש"י את הצורך בשני הטעמים: "רצונו לומר, שדרכו לכבוש במלחמה הוא מצווה על פריה ורביה. ועוד י"ל, שהאיש דרכו לכבוש את הנקיבה לתשמיש אף אם היא אינה רוצה, אבל האישה אינה יכולה לכבוש את האיש לתשמיש דאין קישוי אלא לדעת, והכי משמע מן הפסוק פרו ורבו וכבשה מי שדרכו לכבוש, (מהרש"ל). והוצרך רש"י לבי טעמים, דאי לטעם הראשון לבד היה קשה מה עניין זה אצל ברכה, לכן פירש ועוד וכו', ולד"א לבד קשה דאם כן הוה ליה למימר וכבשה פרו ורבו ורדו". במקום אחר ערך **רש"י** (קידושין לה ע"א ד"ה דרכו) השוואה בין כיבוש הארץ לחיוב במצוות 'פרו ורבו': "דרכו לכבש - את הארץ במלחמה ואין דרכה כו' וכיון דלא קרינן בה וכבשוה לא קרינן בה פרו ורבו". **המהרש"א** (במות סה ע"ב חידושי אגדות ד"ה איש) תמה על רש"י: "בפ"ק דקדושין פרש"י איש דרכו לכבוש את הארץ במלחמה ואין כו' עכ"ל... ע"ש. ויהיה כינוי וכבשה שב על הארץ הסמוך לו שאיש דרכו לכבוש ארצות ולא האישה... אבל לא ידעתי מי הכריח רש"י לפרש כן ולמה לא יהיה כינוי של וכבשה שב על הנקבה כדרך שאמר והוא ימשול בך"; על התלות בין כיבוש הארץ למצוות 'פרו ורבו', ראו גם: **לבוש** (אבן העזר סימן א סעיף יג): "אישה אינה מצווה על פריה ורביה, שנאמר פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה, הרי שלא ציווה פרו ורבו אלא למי שדרכו לכבוש את הארץ דהיינו האיש ולא האישה".

⁷ השו"ל לדבריו **אור שמח** (הלי יבום וחליצה פ"ה הכ"ג), אך לא דן שם במצוות 'פרו ורבו': "לכלא בעיני על דין זה, דהא אבן פנה מוסד להקבלה, דדרכיה דרכי נועם, אשר מטעם זה פטורה מן החליצה אם מתו הבנים ובכמה מקומות בש"ס הוציאו מזה כמה הלכות".

הראשון שם נאמר 'פרו ורבו' גם על האישה אלא למד זאת מיעקב ופטר את האישה, שכן אז-בימי אדם הראשון לא היה לאישה צער לידה ולכן נאמר החיוב בלשון רבים הכולל אף אותה. אבל לאחר החטא והטלת צער היריון ולידה, יש ללמוד מיעקב שם נאמר בלשון יחיד המחריג את האישה מחובת המצווה:

לא רחוק הוא לאמר הא שפטרה התורה נשים מפריה ורביה וחיבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל... ומשום זה לא מצאנו מצווה להתענות רק יום אחד בשנה, וקודם הזהירה וחיבה לאכול. וכן לא מנעה המשגל מכל בניה לבד ממשה רבינו, לפי שלו היה צריך לגודל מעלתו ולזהירות גופו. ויותר מזה, במלחמה, בעת הנצחון, לגודל החום והרחבת הלב, ידע א-ל דעות כי אז לא יתכן לעצור בעד הרוח בעת חשקו באשה יפת תואר, והתירה התורה יפת תואר אשת איש, וכמאמרם ז"ל לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע... ומצאנו איך היה זאת לאבן פינה לאבות הקבלה, שפטרו מיבוס מי שמתו בניו אח"כ, משום דרכיה דרכי נועם. וא"כ, נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה שכיחא... לא גזרה התורה לצוות לפרות לרבות על האישה. וכן מותרת לשתות כוס עקרין, וכעובדא דיהודית דביתהו דרבי חנינא... רק לקיום המין עשה בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש. ומצאנו לרחל שאמרה הבה לי בנים, ואם אין מתה אנכי.⁸

⁸ ראו גם: **עקידת יצחק** (בראשית שער ט): "עניין ההולדה והיותה כלי אליה ומוטבעת אל הלידה וגידול הבנים כאשר יורה עליה שם חוה כאשר היא הייתה אם כל חי. והנה תהיה האישה כאשר לא תלד לסיבה מהסיבות מנועה מהתכלית הקטן ההוא אל מציאותה ותישאיר להרע או להיטיב כמו האיש אשר לא יוליד כי בהשלים עצמו באותו התכלית המיניי המשותף להם, נאמר ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש ונאמר ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות, כי ודאי עיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. ע"כ חרה אף יעקב ברחל כשאמרה הבה לי בנים כו', לגעור בה ולהשכילה בזה העניין הנכבד והוא שהיא אינה מתה לפי התכלית המשותף באשר מנע ממנה פרי בטן כמו שיהיה בו העניין גם כן אם לא יוליד"; **הרב חיים דוד הלוי** (שו"ת מים חיים, ח"ג סי' מ) ביאר שהתורה חייבה את האיש להינשא, משום שיכול להיות שהאיש עליו מוטל העול הכלכלי של הבית, יסרב לכך, אך לגבי האישה הסתפקה התורה בתשוקתה הטבעית: "יכול היה להתהוות מצב בו יסרבו גברים להינשא בכלל כדי ליפטר מעומס העול הכלכלי הקשה, והיו מתגברים על תשוקתם הטבעית להעמיד צאצאים, ודבר זה יכול היה גם לגרום לירידה מוסרית, לכן הטיל נותן התורה חיוב על כל איש מישראל לקיים מצות פריה

סיבה נוספת לטעם פטור האישה, שאף הוא משום 'דרכיה דרכי נועם', מסביר הרב מאיר שמחה, משום שקיום המצווה הוא להוליד ילדים ואם היא נישאת לאיש ולא ילדה לו ילדים היא אמורה להתגרש ממנו ולהינשא לאיש אחר, דבר המנוגד לטבע האישה, בניגוד לאיש שיכול לשאת עוד אישה ולקיים דרכה את המצווה: עוד יתכן לאמר בטעם שפטרה התורה נשים מפריה ורביה, משום דבאמת הלא הטביעה בטבע התשוקה, ובנקבה עוד יותר, כמו שאמרו טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו, ודי במה שהיא מוכרחת בטבע. ועל כן דעיקר המצווה היא כמו דתנן ביבמות לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים... דאם נשא אישה ולא ילדה, מחויב ליקח אישה שיש לה בנים. ומדרך התורה לבלי לגדור הטבע, וכיוצא בזה אמרו דרכיה דרכי נועם, כמו שכתבתי. ולכן לגזור על האישה כי תינשא לאיש ולא יוליד תצא מאהוב נפשה ותיקח איש אחר, זה נגד הטבע לאהוב השנוא ולשנוא האהוב. ורק האיש, שיכול לישא עוד אחרת, עליו הטילה התורה מצווה.

3. חיוב אישה ב'שבת'

אמנם האישה אינה חייבת ב'פרו ורבו', אך נחלקו הראשונים האם מ"מ חל עליה החיוב 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. דיון זה קשור ליחס התליתי בין חיוב 'פרו ורבו' לחיוב 'שבת', נושא שהזכרנו לעיל (אות א) ונחזור עליו כאן בקצרה. יש הסוברים שאישה חייבת ב'שבת' אע"ג שאינה מצווה על 'פרו ורבו',⁹ לפיכך כתבו **התוספות** (גיטין מא ע"ב ד"ה לא) שחציה שפחה וחציה בת חורין היה ראוי ראוי לכפות את האדון שלה לשחרר כדי שתקיים 'שבת'. כאמור, לשיטה זו מדובר

ורביה ולהעמיד צאצאים בעולם, דאז כבר יעשה כל מאמץ לבנות לו תשתית כלכלית בנין בית ופרנסה... בכך גם נבין מדוע פטרה תורה את האישה ממצות פריה ורביה, כי על האישה לא מוטל העול לבניית תשתית כלכלית לבית החדש שייבנה, ולגבהה הסתפקה תורה בתשוקה הטבעית להעמדה צאצאים, ולרצון הטבעי להינשא, וכבר אמרו רבותינו יותר ממה שהאיש רוצה לישא אישה רוצה להינשא, ולא היה צורך להטיל עליה מצווה, והסתפקה תורה בברכת האלקים לאדם הראשון ולאשתו המכוונת לכלל הבריאה פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשوها".

⁹ מהר"ם לובלין (גיטין מא ע"ב ד"ה בא"ד ולפי); **אבני מילואים** (סי' א ס"ק ג).

על שני חיובים נפרדים, 'פרו ורבו' ו'שבת', ומי שאינו חייב ב'פרו ורבו' חייב מ"מ ב'שבת'.

ערוך השולחן (אבהע"ז סי' א סעי' ד) התייחס לשיטה הסוברת להפרדת החיובים ודוחה אותה בכך שאין לראות את הפסוק מהנביא כחיוב אלא כסיפור דברים ויש בו להראות את מטרת וחשיבות מצוות 'פרו ורבו':

יש מהגדולים שכתבו שהאישה אף שאינה מצווה על פרו ורבו, מ"מ חייבת בלשבת יצרה. ואין עיקר לדברים הללו, דכל עיקר מצוות פרו ורבו הוא מטעם שבת, כמ"ש בסעי' א', והנשים כיון שלא נצטוו על פריה ורביה ממילא דלא נצטוו על לשבת יצרה. וכן מוכח מדברי הרמב"ם... ומכל הפוסקים שאין שום חיוב מוטל על האישה... והן אמת שרבותינו בעלי התוספות כתבו דאישה שייך נמי בשבת... אבל אין כוונתם שמחוייבות בשבת אלא דשייכות בשבת, ובוודאי כן הוא שגם הן מרבים בישובו של עולם. וקרא דלשבת יצרה אינו צווי אלא סיפור דברים דהקב"ה ברא עולמו לשיתיישבו בה בני אדם וגם נשים בכלל.

4. השלכות

• מכירת ספר-תורה לנישואי אישה¹⁰

~ בדברי **הבבלי מגילה** (כז ע"א) נאמר: "אין מוכרין ספר תורה אלא... לישה אישה... לא תהו בראה לשבת יצרה".

לדעת **תוספות** (גיטין מא ע"ב ד"ה לא): הכוונה בכך היא שמצוות 'שבת' היא 'מצווה רבה' שבכוחה ניתן לכפות על האדון לשחרר את עבדו ולעבור על איסור 'לעולם בהם תעבודו' וכן למכור ספר תורה.

הפוסקים נחלקו האם ניתן למכור ספר-תורה עבור נישואי אישה? השאלה נובעת מכך שהגמרא השתמשה בחיוב 'שבת', ועולה השאלה האם אישה חייב ב'שבת'? **השלחן ערוך** (או"ח סי' קנג סעי' ו) פסק שמוכרים ספר-תורה לנישואי אישה וכן להשיא יתומים: "מוכרים בית-כנסת וכן שאר דברים שבקדושה ואפילו ספר-

¹⁰ ראו: **חתם סופר** (גיטין מא ע"ב ד"ה שנאמר) שהביא השלכה זו.

תורה, להספקת תלמידים או להשיא יתומים בדמיו". מה כוונתו 'להשיא יתומים' - האם דווקא בנים או גם להשיא יתומות?

פרשני השו"ע נחלקו בדבר - לדעת **החלקת מחוקק** (אבהע"ז סי' א ס"ק א) כיון שסיבת יכולת מכירת ספר תורה לנישואין היא משום 'שבת', כיון שאישה אינה חייבת ב'שבת' אין מוכרים ספר-תורה עבור נישואיה:

דווקא יתום שרוצה לקיים פרו ורבו ואין סיפוק בידו, אבל בשביל יתומה אין מוכרין דאישה אינה מצווה על פרו ורבו. לעומתו, **סובר מגן אברהם** (או"ח סימן קנג ס"ק ט) שאישה חייבת ב'שבת' ולכן מוכרים ספר-תורה עבור נישואיה:

להשיא יתומים בדמיו - והוא הדין יתומות. וכן נראה לי מוכח מדקאמר הגמ' הטעם משום לא תוהו בראה לשבת יצרה ולא קאמר משום פרו ורבו אלא דפרו ורבו לא שייך באישה משא"כ לשבת יצרה וכמ"ש התוספות בגיטין... דלא כמ"ש בחלקת מחוקק סימן א'.

• תביעת האישה גט

השולחן ערוך (אבהע"ז סי' קנד סעי' ו) פסק שאישה אינה יכולה לבקש להתגרש ולתבוע גט מבעלה בעקבות העדר ילדים: "האישה שתובעת גט בטענה שאינה ראויה לבנות ממנו, אין שומעין לה". לדעת **הלבוש** (שם)¹¹ הסיבה משום שאינה מצווה על 'פרו ורבו': "שהרי היא אינה מצווה על פריה ורביה".

ראיה זו הובאה ע"י **ערוך השולחן** (אבן העזר סימן א סעיף ד) הסובר שחיוב 'שבת' אינו חיוב עצמאי אלא הוא חלק מ'פרו ורבו', ומכיון שאישה אינה חייבת ב'פרו ורבו' היא אינה חייבת גם ב'שבת' ולכן אין שומעים לה להתגרש:

וראיה ברורה לזה ממה שאמרו חז"ל דאם המניעה מהאיש שאינו יכול להוליד אין האישה יכולה לכופו שיגרשנה... ואם נאמר דהיא מיפקדת אשבת למה לא תוכל לכופו.

¹¹ כ"כ ט"ז (אבהע"ז סימן קנד ס"ק ד): "אין שומעין לה - דאינה מפקדא על פריה ורביה".

וחזר על דבריו במקום אחר (**ערוך השולחן**, אבן העזר סימן קנד סעיף מ):
 כבר נתבאר בסי' א' דאישה אינה מצווה על פרו ורבו וגם בלשבת יצרה
 אינה מצווה, ורק שישנה בכלל שבת ולא שהמצווה עליה... ולפיכך אישה
 שבה לבי"ד ואמרה בעלי אינו מוליד שהוא עקר ונתברר הדבר ע"פ
 עצמו או ע"פ רופאים שכן הוא ואינה משקרת מ"מ אומרים לה לכי לך
 ואין ביכולתך לכופו שיתן לך גט וכתובה שאינך מצווה על פרו ורבו.

• סירוס אישה

יש להבחין בין סירוס אישה שנאסר, משום שעניינו הוא פגיעה ישירה בכלי
 ההולדה, לבין שתיית 'כוס עיקרין' שהיא כעין 'גרמא' ופגיעה עקיפה, שמותרת.
 ההבחנה הרווחת היא, שסירוס אישה נאסר מדרבנן,¹² משום שהאיסור מהתורה
 הוא על פגיעה בכלי ההולדה הזכריים בלבד,¹³ אך מ"מ באישה יש איסור סירוס
 מדרבנן. לעומת זאת, שתיית 'כוס עיקרין' מותרת באישה, כפי שפסק **השולחן
 ערוך** (אבן העזר סימן ה סעיף יא-יב)¹⁴:

והמסרס את הנקבה... פטור אבל אסור. ואישה מותרת לשתות עיקרין
 כדי לסרסה עד שלא תלד.

בדברי **הבבלי שבת** (קיא ע"א) מבואר שמותר לאישה לשתות 'כוס של עיקרין'
 ובכך היא גורמת לעצמה לא ללדת. טעם הדבר הוא משום שאינה חייבת במצוות
 'פרו ורבו', כביאורו של **רש"י** (שם ד"ה אלא):

אלא באישה - שאינה מצווה בפריה ורביה, כדאמרינן ביבמות פרו ורבו
 ומלאו את הארץ וכבשוה איש דרכו לכבש, ואין דרכה של אישה לכבש.
 הגמרא לא סייגה את ההיתר ולכאורה נראה ממנה שאישה יכולה לשתות כוס
 עקרין לכתחילה, אך מנגד ישנו סיפור **בבבלי יבמות** (סה ע"ב) ממנו עולה שההיתר
 ניתן במקום צער ולא לכתחילה:

¹² **מגיד משנה** (הל' איסורי ביאה פט"ז הי"א).

¹³ כ"כ **יראים** (ס"ו שמב): "הכתוב לא דבר כלל אלא בזכרים, דכתיב ונתוק וכרות, ונקיבות
 לאו בני הכי נינהו ואיתתא אי הות מיפקדי הות מיתסרי"; **תוספות** (שבת קי ע"ב ד"ה
 והתניא; שם קיא ע"א ד"ה בזקנה); **רמב"ן** (שבת קי ע"ב); **רשב"א** (שבת קיא ע"א).

¹⁴ כ"כ **רמב"ם** (הל' איסורי ביאה פט"ז הי"א-הי"ב).

יהודית דביתהו דרבי חייא הוה לה צער לידה, שנאי מנא ואתיא לקמיה דרבי חייא, אמרה: אתנא מפקדא אפריה ורביה? אמר לה: לא. אזלא אשתיא סמא דעקרתא.

הפוסקים נחלקו האם שתיית כוס עקרין מותרת לכתחילה או רק במקום צער. לדעת **הבית שמואל** (אבהע"ז סימן ה ס"ק יד) מותר לכתחילה: "ואישה מותרת משמע אפילו בלא צער כלל מותר"¹⁵. אך **הב"ח** (אבן העזר סימן ה אות ט ד"ה ואשה) הביא את הסיפור הנ"ל ממנו למד שההיתר רק במקום צער:

ומשמע נמי דלא שרי אפילו לכתחילה אלא בדאית לה צער לידה, דומיא דדביתהו דרבי חייא... דהתיר לה רבי חייא לכתחילה, אבל בלית לה צער לידה טפי משאר נשים דעלמא אסור.

שיטתו של הב"ח מקבלת תמיכה מביאורו של **המשך חכמה** אותו הבאנו לעיל, שהתורה לא ציוותה על האישה 'פרו ורבו' משום 'דרכיה דרכי נועם', היינו במקום סכנה וצער:

נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה שכיחא... לא גזרה התורה לצוות לפרות לרבות על האישה. וכן מותרת לשתות כוס עקרין, וכעובדא דיהודית דביתהו דרבי חנינא.

עלינו להבין מה יסוד מחלוקת הפוסקים הנ"ל.

יתכן להסביר שהמחלוקת האם מותר לאישה לשתות 'כוס עיקרין' רק במקום צער או אפילו שלא במקום צער נובעת משאלת חיוב האישה ב'שבת', שכן יש להקשות על דברי הגמרא המתירה לה לשתות, והרי יש חיוב 'שבת' שעניינו ריבוי ילודה בעולם ומדוע מותר לה לוותר על 'מצווה רבה' זו במקום צער? קושיא זו הקשה בספר **עצי ארזים** (אבהע"ז סי' ה ס"ק יט): "קשה, דגם לרבנן הוה מצי למפרך, הרי מצווה על עשה דלשבת יצרה".

¹⁵ כ"כ **חלקת מחוקק** (אבהע"ז סימן ה ס"ק ו): "דוחק לומר דאישה ג"כ אסורה לשתות אם לא מפני צער לידה, כמו שחילק בב"ח, דהא בטור לא הזכיר צער לידה כלל"; **עץ יוסף** (על עין יעקב, בימות פ"ו סה ע"ב ד"ה איכו): "וצריך לומר, אף על גב דהמעשה היה כאן ע"י צער לידה הוא משום שבלא צער לידה לא הוה עבדית אשת רבי חייא כך שהיה לה בנים ת"ח, אבל באמת מותר אף בלא צער לידה דמידי הוא טעמיה משום דאישה אינה מצווה על פרו ורבו א"כ אפילו בלא צער לידה מותר".

לאור זאת נראה שהמתירים לכתחילה סוברים שמשום שאישה אינה חייבת ב'פרו ורבו', כנימוק הגמרא על דין זה, כן היא אינה חייבת ב'שבת' וממילא מותר לה לשתות לכתחילה. ואילו הסוברים שההיתר רק במקום צער, משום שאמנם אינה חייבת ב'פרו ורבו' אך מ"מ חיוב 'שבת' שייך לגביה וצריכים 'סיבה מוצדקת' להתיר לה לוותר על מצווה חשובה זו, לכן ההיתר מוגבל רק במקום צער.

ביטוי מרתק לגישה זו האחרונה מצאנו ב**שו"ת חתם סופר** (אבן העזר ח"א סי' כ) המיישב את קושיית עצי ארזים וטוען שבמקום צער לידה וכדו' נדחה חיוב 'שבת' באישה, הן מצד שהאישה לא מחוייבת להצטער ולהסתכן עבור קיום העולם והן משום שחיוב 'שבת' באישה אינו חמור כ"כ משום שהוא נובע מחיוב 'פרו ורבו' וכיון שהיא לא חייב ב'פרו ורבו' ממילא חיובה ב'שבת' הוא חלש :

לפע"ד היכי דאיכא ירקונא או צער לידה לא קאמיבעיא לי כלל דשריא אפילו אין לה שום ולד, דלא דמי לשארי מצוות עשה שצריך אדם לצער עצמו לקיים מצוות בוראו ית"ש, אבל הכא טעמא משום לשבת העולם ושבת דגופיה עדיף, וכי מאי ישוב עולם שייך בעלי ירקון וחולים ומסתכנים בלידה, אין זה שבת ולא מחייב להחריב עצמו כדי ליישב העולם.

יש להוסיף את דברי **ים של שלמה** (יבמות פ"ו סימן מד) הסובר שההיתר בשתיית כוס עקרין מוגבל רק במקום צער לידה, או במקום בו האישה יודעת שבניה שילדו לה לא ילכו 'בדרך ישרה' ואז הגדרת 'שבת' בריבוי ילדים כאלו בעולם אינה רלוונטית :

האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האישה... ולא זו שאינה מצווה על פריה ורביה, אלא שמותרת לשתות אף כוס של עיקרין... ואומר אני דאין ראייה מזו אלא למי שיש לה צער לידה, כעין דביתהו דרבי חייה, וכ"ש אם בניה אין הולכין בדרך ישרה ומתייראת שלא תרבה בגידולים כאלו, שהרשות בידה.¹⁶

¹⁶ נימוק זה קשה משום הגדרת 'שבת', שכן מי אמר ש'שבת' הוא בריבוי ילודה ההולכת 'בדרך הישרה'?! וכע"ז תמה על השי"ש בספר **עצי ארזים** (אבהע"ז סי' ה ס"ק כב). בעניין זה, ראו: **מנחת חינוך** (מצווה א) לגבי לידת ממזר: "צע"ג איך יוצא ידי חובה בן כזה שמרבה פסולים בישראל", אך זה דווקא לגבי פסולים ולא לגבי המקרה הנ"ל.

ט. הקשר בין האיש והאישה במצוות 'פרו ורבו'

הרב חיים דוד הלוי (שו"ת מים חיים, ח"ג סימן מ) הקשה כיצד ניתן לחייב את האישה במצווה שקיומה תלוי באישה, שהיא עצמה פטורה מחיוב זה:

ושאלה נוספת מתעוררת במצווה זאת שרבותינו קבעו האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האישה, וכך הלכה. וכיצד ניתן לצוות על האיש לקיים מצווה שאין באפשרותו לקיימה לבדו בלא האישה, ואותה עצמה לפטור מקיום מצווה זאת.

אכן שאלה זו קשה ויתכן לענות עליה במקצת לאור מה שלמדנו עד כה, האם אישה חייבת מ"מ ב'שבת'. אם ננקוט שחייבת היא ב'שבת' אזי ישנו תירוץ מסוים לקושי הנ"ל.

אך מ"מ מכאן ניתן לעמוד על טיב הקשר בין האיש והאישה במצווה זו. **במשנה קידושין** (פ"ב מ"א) נאמר ש'האישה מתקדשת בה ובשלוחה', לביאור השני **בבבלי קידושין** (מא ע"א) הכוונה היא שיש 'מצווה בה יותר מבשלוחה'. הראשונים הקשו, איזו מצווה יש על האישה להינשא? הראשונים הביאו ב' ביאורים המשקפים את היחס בין האישה לבעלה וקשורים ליחס בין 'פרו ורבו' לחיוב 'שבת'.¹⁷

לדברי הר"ן (קידושין טז ע"ב מדפי הרי"ף) אמנם האישה אינה מצוה על 'פרו ורבו' באופן פעיל, אך משום שהיא מסייעת לבעלה לקיים המצווה שלו היא מקבלת על כך שכר כעושה מצווה: "דאע"ג דאישה אינה מצוה בפריה ורביה מ"מ יש לה

¹⁷ ראו: **מאירי** (קידושין מא ע"א ד"ה אמר המאירי), שהביא את שני הביאורים שיובאו להלן: "וואף על פי שאינה מצוות על פריה ורביה, מכל מקום המצווה נעשית על ידה. ועוד, שאע"פ שאין בה עשה גמור אינה נפקעת ממצווה לגמרי", כאשר כוונת ביאורו האחרון למצוות 'שבת'; **שיטה לא נודע למי** (שם ד"ה מצוה): "מצווה בה יותר מבשלוחה - ואף על גב דאתתא לא מפקדא בפריה ורביה, מדרבנן מיהא מיחייבא. אי נמי, דאית לה שכר כמי שאינו מצווה ועושה". כוונתו 'מדרבנן' היינו לחיוב 'שבת' שאינו חיוב תורה. אולם, החיד"א **בברכי יוסף** (אבן העזר סימן א ס"ק טז) הביא את דברי השיטה לא נודע למי: "וראש עיני ואראה בחידושי קידושין לחד מקמאי דפוס קושטנדינא", ותמה על תירוץ הראשון: "האי שינויא קמא דקמשני מדרבנן מיהא מחייבא זוהי שקשה, דהרי מפורש בתוספתא דרשאה אישה לשבת בלא איש ולשתות כוס עיקרין ולינשא לסריס, ומוכח דלא מחייבא בפריה ורביה כלל אף מדרבנן... והעיקר כאידך שינויא דאית לה שכר כמי שאינו מצווה ועושה".

מצווה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצוותו¹⁸. מעבר לחידוש שבדבריו, סיוע למצווה נותן למסייע שכר כעושה מצווה,¹⁹ מוכח מדבריו שאישה אינה חייבת ב'שבת', שא"כ מן הראוי היה ליישב שימצווה בה יותר מבשלוחה' נסוב על מצוות 'שבת'.²⁰ ראשונים אחרים מנמקים את דברי הגמרא 'מצווה בה' שהכוונה על חיוב 'שבת' בה האישה חייבת.²¹

ממחלוקת זו ניתן ללמוד הן על הדיון הקודם, שאלת היחס בין 'פרו ורבו' ל'שבת' - שכן לפי דברי הר"ן עולה שמשום שאישה אינה חייבת ב'פרו ורבו' היא אינה חייבת ב'שבת', שהרי יכל היה הר"ן לומר שכוונת הגמרא 'מצווה בה' היינו על חיוב 'שבת'. אך לשאר הראשונים שביארו שהכוונה על חיוב 'שבת', נראה שלמדו שאמנם האישה אינה חייבת ב'פרו ורבו' אך מ"מ חייבת ב'שבת' וזו הכוונה 'מצווה בה'. זאת ועוד ניתן ללמוד ממחלוקת זו על טיב הקשר המצוותי בין האישה לבעלה בקיום המצווה.

¹⁸ השו"ת הר"ן (סימן לב): "אמנם מצאתי בתשובת שאלה לרב רבי דן ז"ל דאמר, דאע"ג דקיימא לן דאתתא לא מיפקדא אפרייה ורבייה אומר אני דאפילו הכי אית לה מצווה אף על גב דאינה מצוה ועושה". **ברכי יוסף** (אבן העזר סימן א ס"ק טז), שמכיון שלא ניתן לאיש לקיים מצווה ללא האישה אזי מדובר על סיוע מהותי הגורר עימו שכר מצווה וקיומה ע"י האישה, בשונה מסיוע לכל מצווה: "דדברי הר"ן ברורים, דאיהי מסייעת לעשות מצווה, ודאתתא עדיפא ממסייע לעושה מצווה ונטפל לעושה מצווה דעלמא, דתנן פ"ק דמכות (ה ע"ב) דהוי כעושה מצווה, דמצוות פריה ורביה לא סגי היות האדם לבדו ואם אין עזרתו בו לא מצי עביד".

¹⁹ ראו: **חידושי אנשי שם** (קידושין טז ע"ב מדפי הר"ן, אות א): "לא אשכחן עיקר לסיוע זה בשום מקום". ראה מה שיישב החיד"א בהערה הקודמת. יישוב נוסף נמצא ב**שו"ת אבני נזר** (אבן העזר סימן עט אות ט): "ואני אומר כי יש עיקר לסיוע זה מן התורה, שהרי ריש פרק הבא על במתו מאי אפילו לא מבעיא הוא שוגג והיא מכוונת למצווה עיין שם וכן משמע בתוספות יבמות (ה ע"א) שהקשו עשה דיבום ידחה ל"ת ועשה דאלמנה מן הנשואין לכה"ג משום דאינם שווים בכל, ואם איתא דעשה דיבום אינו בנשים גם עשה דיבום אינו שווה בכל, הרי דמצוות יבום גם עליה... ואף שהיא אינה מחוייבת בפניו, וכיון שכן אינה בערבות ג"כ ואעפ"כ מצווה להקים לבעלה שם, משמע דמשום שהוא בעלה חייבתה תורה להקים לו שם, וכ"ש כשבעלה חי שמחוייבת להשתדל שיהיה לבעלה בנים, וע"כ בשעת קידושין שנעשה בעלה חייבתה תורה להקים לו שם, שהרי חיובה ומצוותה באים כאחד. אבל בתובעת לבעלה שיגרשה משום בנים, אומרים לה זילי לא מיפקדת, דכיון שאין לה בעל אחר אין עליה שום חיוב להתגרש ולהינשא, דבעמותה אין חיוב עליה".

²⁰ אולם, ראו: **תורת הלוי** (עמ' ו ד"ה ראיתי) שכתב שניתן לדחות ראייה זו בדעת הר"ן, ויתכן להעמיד דבריו במקרה של אישה שכבר קיימה 'שבת' מ"מ יש לה מצווה מצד סיוע לקיום מצוות בעלה.

²¹ ראו: **קרנן נתנאל** (קידושין פ"ב סימן א אות א); **המקנה** (קידושין מא ע"א ד"ה מצוה).

1. חיוב עבד ב'פרו ורבו' (אות יט)

1. חיוב עבד ב'פרו ורבו' ביחס לאישה הפטורה

התוספות (חגיגה ב ע"ב ד"ה לא)²² מתלבטים האם עבד כנעני חייב במצוות 'פרו ורבו'. הם מביאים ראייה שאינו חייב מכך שבחציו עבד וחציו בן חורין כופים את אדונו לשחררו משום 'לא תהו בראה' ולא משום 'פרו ורבו', דבר המבטא שאינו חייב במצוות 'פרו ורבו'. מאידך, הביאו התוספות ראייה מהירושלמי שעבד כן חייב במצוות 'פרו ורבו', וסייעו לכך מהעובדה שהציווי נאמר לכל בני נח ובניהם גם כנען העבד :

אבל י"מ, משום דעבד לא מיפקיד אפריה ורביה דאמר היו לו בנים בעבדותו ונשתחרר לא קיים פריה ורביה.

ולאו מילתא היא דאמר בירושלמי... עבד מהו שישא אישה במועד אמר להון נשמעינן מן הדין מתניתין יבטל והלא לא נברא העולם אלא בשביל פריה ורביה ואמר שמעון בר אבא משום רבי יוחנן כל שהוא מצווה על פריה ורביה לא ישא אשה במועד ועוד לישנא דנקט הכא והלא לא נברא העולם אלא בשביל פריה ורביה משמע דאתרוייהו קאי והא דאמרינן לא קיים פריה ורביה היינו מטעם דבעינן זרעו מיוחס אחריו ואפילו ישראל שיש לו בן מן השפחה אינו קרוי אחריו. ועוד, פרו ורבו אכולהו בני נח כתיב אף לכנען.

על השיטה הסוברת שעבד כנעני חייב במצוות 'פרו ורבו' עולה הקושי אותו הציג **המנחת חינוך** (מצווה א אות יט) :

והנהגה דלשיטת התוספות חגיגה עבד חייב בפרו ורבו אף דאישה פטורה ומבואר לקמן בגמרא דכל מצווה שהאישה חייבת העבד חייב וכל שאין האישה חייבת אף עבד פטור דילפינן לה לה מאישה.

²² השוו גם לדברי **תוספות** (בבא בתרא יג ע"א ד"ה שנאמר ; גיטין מא ע"א ד"ה לישא).

כלומר, בדברי **הבבלי חגיגה** (ד ע"א) למדנו על גזירה שווה בין עבד לאישה :
 כל מצווה שהאישה חייבת בה - עבד חייב בה, כל מצווה שאין האישה
 חייבת בה - אין העבד חייב בה, דגמר לה לה מאשה.²³
 אי"כ קשה על הצד שעבד חייב במצוות 'פרו ורבו', הרי אישה פטורה?

ניתן לומר שהמחלוקת אותה הציגו התוספות ביחס לחיוב עבד במצוות 'פרו
 ורבו' והיחס לגזירה שווה המשווה בינו לאישה תלויה בגדר הגזירה שווה ובגדר
 מעמד העבד.

2. חקירה: גדר הגזירה שווה בהשוואת עבד לאישה

יש לדון, האם הגזירה שווה המשווה בין העבד לאישה באה לחייב אותו במצוות
 כאישה, וללא הגז"ש הוא היה פטור מכל המצוות, שהרי הוא אינו יהודי. או שמא
 הגזירה שווה באה להקל עליו ולפטור אותו ממצוות כאלו שהאישה פטורה מהן,
 והיינו שללא הגז"ש הוא היה חייב בכל המצוות שכן הוא מל וטבל ויצא מכלל גוי.

24

שאלה זו תלויה במחלוקת הראשונים בגדר מעמדו ההלכתי של עבד כנעני, האם
 הוא כישראל או כגוי, כאשר ההשלכה היא בשחרורו, האם צריך טבילת גירות.
הרשב"א (יבמות מז ע"ב ד"ה ולענין) הביא בכך מחלוקת:

ולענין טבילת עבד משוחרר... **והרמב"ם** כתב כשיתחרר העבד צריך
 טבילה אחרת בפני שלושה ביום.

ומשם **רבותינו הצרפתים** ז"ל ראיתי, שאם שחררו רבו אע"פ שלא טבל
 אין טבילה מעכבת ואם קדש בת ישראל קידושו קידושין.

נשוב לחקירה בגדר גזירה שווה המשווה בין העבד לאישה - אם ננקוט שהגזירה
 שווה בין העבד לאישה להשוואתם באה להקל על העבד ולפטור אותו ממצוות בהן
 הנשים פטורות (מ"ע שהז"ג), אך ללא הגז"ש הוא היה חייב בכל המצוות, אזי
 במקום בו לא שייכת בו סברת הפטור של האישה, שהרי העבד הוא זכר, חוזר

²³ **רש"י** (חגיגה ד ע"א ד"ה לה): כתיב הכא, וכתב לה (דברים כד) וכתב התם או חפשה
 לא נתן לה (ויקרא יט).

²⁴ ראו: **תורת הלוי** (עמ' ה).

לחיובו ולפיכך חייב העבד ב'פרו ורבו'. כך סבר המשנה למלך (הלי מלכים פ"י ה"ז) שהקשה כקושיית המנ"ח ותירץ:

הא לא קשיא, דלא נאמר כלל זה אלא במצוות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות להך מילתא אתקיש עבד לאישה מגזירה שווה דלה לה אבל במצוות עשה שלא הזמן גרמא כגון פרו ורבו דמדינא היו הנשים חייבות אלא שגזרת הכתוב הוא שמעטס משום דכתיב וכבשוה דרך האיש לכבוש ואין דרך האישה לכבוש גבי עבדים דלא שייך האי טעמא לא ילפינן משום גזירה שווה דלה לה... כללא דמילתא דכל מצוות דמדינא הנשים היו חייבות כגון פרו ורבו דאי לא דמעטן הכתוב היו הנשים חייבות משום דהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא וכן בל תשחית ובל תקיף דאי לא קרא היו הנשים חייבות משום שהן מצוות לא-תעשה והשווה הכתוב אישה לאיש לכל עונשין שבתורה נהי דהנשים נתמעטו העבדים חייבים ולא גמרי מנשים לעניין זה.

כדעה זו לחיובו של העבד למרות שהאישה פטור, כן כתב **תוספות רי"ד** (בבא בתרא יג ע"א אות ט):

דעבד נמי שייך בפרו ורבו, ואף על גב דאיתקש לאישה, דאישה היינו טעמא דממעטינן לה מפני שאין דרכה לכבוש אבל עבד דרכו לכבוש. אולם ניתן להבין את הגזירה שווה באופן שונה, והיינו שהיא באה להחמיר על העבד ולחייבו במצוות כאישה, וללא הגז"ש הוא היה פטור לגמרי משום שאינו ישראלי. לשיטה זו אכן עבד יהיה פטור ממצוות 'פרו ורבו', משום שאין לנו כל מקור ועילה לחיובו. כביאור זה ביחס לגזירה שווה, כ"כ **התוספות** (בבא קמא פח ע"א ד"ה יהא) בביאור דברי הגמרא שמביאה את דעת חכמים הסוברים שהמכה עבד כנעני של חבירו חייב בבושת כלפי העבד, שכן הוא אחיך במצוות שהאישה חייבת בהן. על כך שואלת הגמרא, שא"כ יהיה עבד כשר לעדות כי הוא בכלל 'אחיך'.

על כך שואלים התוספות מה ההו"א להכשיר עבד כנעני לעדות, הרי אישה פסולה לעדות וישנה השוואה מכוח גזירה שווה 'לה לה' בין עבד לאישה, וכשם שאישה פסולה לעדות כן העבד?

מיישבים התוספות, שהגזירה שווה אינה באה להקל על העבד ולפטור אותו ממצוות שהאישה פטורה מהן, אלא באה להחמיר עליו. לכן יש לחייב עבד בעדות שהאיש כשר לה ולא ללמוד להקל עליו ולהשוותו לאישה:

יהא עבד כשר לעדות - תימה, הא ילפינן בכל דוכתא ג"ש דלה לה מאישה...

וי"ל, דכי גמרינן לה לה מאישה היינו להחמיר על העבד לעשותו כישראל לכל הפחות במצוות שהאישה חייבת, אבל לגרעו מאיש ולפסלו לעדות כאישה לא נלמוד, דמן הדין כשר הוא לעדות דכתיב ועמדו שני האנשים והאיש איש הוא ועובד כוכבים אף על גב דאיש הוא מ"מ אין אחיו אבל עבד שהוא איש ואחיו במצוות ליתכשר.

כדברים אלו כ"כ שו"ת נודע ביהודה (מהדורא תניינא חו"מ סימן יא):

ואמנם הצעת הדבר כך הוא כל התורה כולה לישראל ניתנה ולא שייך לחייב מי שהוא מעם אחר במצוות התורה שניתנה בסיני, וא"כ מצד הסברא לא היה עבד חייב בשום מצווה כשם שאין הכותי מחויב בשום מצווה ותורה ציווה לנו משה לא לעם אחר, ובא הגזירה שווה לה לה לחייבו במה שהאישה חייבת ומה שאין האישה חייבת אין אנו פוטרינן אותו מג"ש לה לה אלא שממילא הוא פטור דמהי תיתי יתחייב.

לאור דברים אלו ניתן לומר שהמחלוקת שהציגו התוספות בחיוב עבד במצוות 'פרו ורבו' תלויה בחקירה הנ"ל.

אולם המנחת חינוך הביא את דברי **טורי אבן** (חגיגה ב ע"ב, אבני מלואים ד"ה לא לתהו) הסובר כאופן השני, שהגזירה שווה באה להחמיר על העבד וללא היא הוא היה פטור לגמרי וא"כ אין עילה לחייבו ב'פרו ורבו', אך מ"מ הטורי אבן מסביר מה הסיבה לחייב את העבד ללא הצורך בגזירה שווה. לדבריו מצוות 'פרו ורבו' נאמרה לכל בני נח ולא חזרה ונשנית בסיני ולכן מחוייבים בה רק ישראל ולא גויים, אך מ"מ עבד שהתקדש כישראל במקצת חוזר לחיוב המקורי. לדבריו, זו ראיית התוספות מכנען: "פרו ורבו אכולהו בני נח כתיב אף לכנען".

1. אי. חיוב עבד בפרו ורבו ביחס ל'אין לו ייחוס' (אות יט)

1. מחלוקת רש"י ורמב"ם

על השיטה הסוברת שיש לחייב עבד כנעני במצוות 'פרו ורבו', הקשו האחרונים הרי עבד אין לו ייחוס וכיצד הוא שייך במצווה זו?²⁵ כן הקשה **טורי אבן** (חגיגה ב ע"ב, אבני מלואים ד"ה לא לתהו):

מיהו אכתי קשיא לי, דאי אפשר לומר דעבד מצוה על פרו ורבו הא עבד אין לו חייס ואין זרעו מתייחס אחריו ואי אפשר לו לקיים מצווה זו כלל. **המנחת חינוך** (מצווה א אות יט ד"ה אך בספר) הביא את קושיית הטורי אבן ותלה את שאלת חיוב עבד ב'פרו ורבו' במחלוקת רש"י ורמב"ם בביאור דברי **הבבלי סנהדרין** (נח ע"ב): "אמר רב חסדא, עבד מותר באמו, ומותר בבתו. יצא מכלל נכרי ולכלל ישראל לא באי".

לדעת **רש"י** (סנהדרין נח ע"ב ד"ה ולכלל), מדובר על אדם שנולד לגויה ולאחר-מכן נעשה עבד כנעני. מכיון שהוא מל וטבל לשם עבדות הרי הוא 'כקטן שנולד' הוא מותר באימו הגויה משום שיצא מכלל בן נח האסור באימו. ומאידך, מכיון שלא נכנס לקדושת ישראל מלאה, לא נאסור עליו עריות האסורות על ישראל. לפיכך הוא מותר באימו ובתו, דבר המבטא שאין לו שאר בשר לעניין ערוה. אבל עבד הנולד משפחה אסור באימו השפחה, כיון שעבד חייב במצוות כאישה, אזי גם עריות אסורות לו כאישה. לאור זאת מובן שעבד מקיים מצוות 'פרו ורבו' למרות שאין לו ייחוס כי מ"מ יש איסור קרובים גם בעבדים כמו באישה. את ההגדרה ביאר **המנחת חינוך** לעיל (אות יח) ושב עליה כאן: "דאף דאין מתייחס אחריו מ"מ אם הם נחשבים כבניו לא אכפת לן אם לא נתייחס אחריו". היינו יש הבדל בין 'בן מציאותי' ל'בן הלכתי' ולמצוות 'פרו ורבו' מספיק 'בן מציאותי' (ראו להלן 2).

אבל לדעת **הרמב"ם** (הל' איסורי ביאה פי"ד הי"ז) מדובר אף בעבד הנולד משפחה, וכשם שאין לעבד ייחוס כן אין לו איסור קרובים ולכן מותר באימו. לאור זאת שבה הקושיא כיצד עבד מקיים 'פרו ורבו'. אכן כתב על כך **המנחת חינוך**, שלרמב"ם אין עבד מקיים 'פרו ורבו' משום שאין לו יחס לבניו ולא קרבה אליהם.

²⁵ כן הקשה **אבני מילואים** (סי' א ס"ק ב). ראו: **גר"ח על הש"ס** (גיטין מא ע"א אות קנז).

2. חידוד המחלוקת

~ ביארנו שההבדל בין הרמב"ם לרש"י הוא האם עצם היציאה מכלל גוי וכניסה ליקצת' קדושת ישראל (עבד חייב במצוות כאישה') מביא את סיבת ההיתר שלו בשאר בשר (רש"י), או עצם המציאות שלו כעבד, 'עם הדומה לחמור', בין שהוא עבד ובין שהיה גוי ונהייה עבד אין לו שאר בשר.

~ עוד ביארנו וחידדנו את ההבדל בין חיוב עבד ב'פרו ורבו' לבין חיוב ישראל - יתכן לבאר שיש במצוות 'פרו ורבו' ב' דינים - 'פרו ורבו' ו'שבת', וכבר הארכנו לבאר את היחס בניהם ועתה נשתמש ביסודות הנ"ל.

בדברי **הבבלי גיטין** (מא ע"ב) יש זהות בין מצוות 'פרו ורבו' לדין 'שבת': "והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: לא תוהו בראה לשבת יצרה". לכך יתכן שגדר מצוות 'פרו ורבו' אינו רק להוליד ילדים בעולם, אלא להוליד ילדים בני ברית הממשיכים את מסורת ישראל, והיינו בנים המתייחסים אחרי המוליד. לעומת זאת, גדר החיוב של עבד ב'פרו ורבו' הוא מצד דין 'שבת' שבמצווה, היינו להוליד ילדים שיהיו במציאות בעולם אף שאינם מתייחסים אחריו. הגדרה זו ביחס לעבד וההבדל בינו לבין ישראל במצווה נובעת מכך שעבד כנעני הוא מציאות ביניים, בין גוי לבין יהודי, הוא יצא מכלל בן נח ולא נכנס ליהדות לגמרי, ולכן חיובו ב'פרו ורבו' הוא מוגבל.

יב. עיבור באמבטי (אות כו)

1. התלות בהגדרת המצווה

שאלת קיום מצוות 'פרו ורבו' בנן הנולד מעיבור אישה שלא באמצעות 'דרך ביאה' נקראת 'עיבור באמבטי'.²⁶

כתב **המנחת חינוך** (אות כו) שהפוסקים הסתפקו במקרה ו'התעברה באמבטי' האם בעל הזרע יוצא ידי-חובת 'פרו ורבו'. המנחת חינוך כתב שלשיטתו שגדר המצווה הוא התוצאה בלידת הבנים, "דאין הביאה מצווה אלא רק הבנים הם המצווה", א"כ יש בכך קיום של מצווה. כדי להבין את העניין נסקור את הדעות. **החלקת מחוקק** (אבהע"ז סי' א ס"ק ח) אכן הסתפק בדיון זה:

יש להסתפק, אישה שנתעברה באמבטי אם קיים האב פרו ורבו, ואם מקרי בנו לכל דבר. ובלקוטי מהרי"ל נמצא, שכן סירא היה בנו של ירמיה שרחץ באמבטי, כי סירא בגימטריא ירמיהו.

יש שתלו את הספק בגדר המצווה. כלומר, אם הגדרת מצוות 'פרו ורבו' כמצוות תוצאה אזי בעל הזרע מקיים את המצווה גם בהעדר עשייה מצידו.

ואכן, לדעת **בית שמואל** (אבהע"ז סי' א ס"ק י) בעל הזרע מקיים מצווה:

ויש להביא ראיה מש"כ בהגהת סמ"ק, אישה מוזהרת שאל תשכב על סדין ששכב עליהן איש אחר פן תתעבר מש"ז של אחר גזירה שמא ישא אחותו מאביו, נשמע דהוי בנו לכל דבר.

²⁶ יש שכתבו שהדבר אינו מצוי ולכן אינו רלוונטי לדיון ההלכתי, ראו: **ערוך השלח** (אבהע"ז סי' א סעי' יח): "ודע, דיש מן שחקר באישה שנתעברה באמבטי אם קיים האב פרו ורבו. אמנם כיון שזה לא שכיח כלל אין להאריך בזה"; **ערוך לנר** (יבמות יב ע"ב ד"ה אבל באמת; שם ע ע"א ד"ה והא אפיקתיה): "דודאי אפשר להתעבר באמבטי רק דלא שכיח... דאמבטי לא שכיח"; ראו גם: **מהר"ם שיק** (תרי"ג מצוות, מצווה א אות ג) שכתב "דאי אפשר להתעבר באמבטי". אמנם מצאנו מקורות המזכירים עניין זה: **בבלי חגיגה** (טו ע"א); **מדרש** (מדרש אלף-בית דבן סירא, י"ד אייזנשטיין, 1928, עמ' 43); **ליקוטי מהרי"ל** (סי' ה); **שו"ת תשב"ץ** (ח"יג סי' רסג); **שו"ת מהרש"ם** (ח"יג סי' רסח ד"ה ובגוף); "וח"א אמר לי שראה בספר בן סירא או בספר אחר כי המעשה היה שאנסו את ירמיהו בהיותו באמבטי ובאונס יצאה זרעו ונצטער מאוד והתענה ע"ז. והראו לו מן השמים שאישתו רחצה אח"כ בהאמבטי וקלטתה הזרע ונתעברה והולידה את בן סירא וכי זרעו לא יצאה לבטלה"; **ברכי יוסף** (אבהע"ז סי' א סעי' יד); **פחד יצחק** (ערך בן בתו); **ספר גימטריאות** לר' יהודה החסיד (דט"ז ע"ב); **סדר הדורות** (אות ס); **היעב"ץ** (איגרת ביקורת, עמ' כא; שו"ת שאילת יעבץ, ח"ב סי' קלו ד"ה ועוד). וראה עוד מאמרו של הרב י.ל. זלוטניק (סיני, יח תשי"ו, עמ' מט-נ); **שו"ת יביע אומר** (ח"ב אבהע"ז סי' א).

לעומת זאת, אם הגדרת המצווה מצוות פעולה, אזי במקרה שלא היה מעשה מצד האיש הוא לא יצא ידי חובת המצווה, וכפי שכתב ה"ט"ז (אבהע"ז סי' א ס"ק ח):
 ואין זו ראייה, דשמה לחומרא אמרינן לקולא לא אמרינן, בפרט במידי
 דתלי בקום ועשה, והיא נתעברה בעצמה דאינו יוצא בזה.²⁷

2. קיום מצווה ע"י נס

בספר **דרך פקודך** כתב שבמקרה כזה אין האב יוצא ידי חובת המצווה משום שהולדה בדרך נס אינה מהווה קיום מצווה. טענתו מבוססת על כך שאמנם גדר המצווה הוא בתוצאה ואינה תלויה במעשה האדם, אך מ"מ הוראת המצווה כפי שכתובה בתורה היא 'פרו ורבו' היינו שיעשה האדם השתדלות טבעית-מעשית לפרות ולרבות. וא"כ כאשר נעשה הדבר בדרך נס אינו יוצא ידי חובה: "דתולדה שהוא בדרך נס לא יחשב למצווה אקרקפתא דגברא שיופטר עי"ז ממצוות עשה דאורייתא".²⁸ במקום אחר הרחיב יותר בכך וכתב:

החויב הוא דווקא לישא אישה בת בנים, ולא יאמר האדם אני אעשה את שלי ואשא אישה והש"י יעשה את שלו, רק מחויב להשתדל לישא אישה הראויה להוליד בטבע ולא יסמוך על הנס. ונראה לי, דאם נשא איילונית שאינה ראויה להוליד בטבע ונעשה לה נס שילדה, באפשר לא קיים המצווה כיון שהוא לא השתדל במעשיו עפ"י התורה, דהתורה לא ציוותה במצווה זו בלשון לישא אישה, רק פרו ורבו... משמע דווקא שהוא יצטרך לעשות במעשיו באופן הנאות בטבע לפרות ולרבות.²⁹

²⁷ כ"כ מהר"ם שיק (על תרי"ג מצוות, ח"א מצווה א אות ג): "ולפענ"ד, אפילו אי חשיב כבנו לעניין שאר דברים, מ"מ לא קיים מצוות פרו ורבו, שהמצווה הוא עליו ומה שנתרבה מאליו לא יצא ידי חובתו".

²⁸ **דרך פקודך** (מצות עשה א חלק הדיבור אות טז).

²⁹ **דרך פקודך** (מצות עשה א חלק המעשה אות ח). ראו גם בהמשך דבריו **דרך פקודך** (מצות עשה א חלק המעשה אות יא): "לא יבעול מעומד, ואין האישה מתעברת מעומד (סנהדרין ל"ז ע"ב). ונ"ל דלקיים מצות עונה המחוייבת מדאורייתא ואי אפשר בענין אחר רק מעומד לא יבטל המצווה, וראיה לדבר יכניה מלך יהודה דצדיק גמור היה עיין שם בגמרא. ועוד נ"ל לפי מה שכתבתי לעיל באות ח' דבהוליד דרך נס לא קיים המצווה, א"כ הה"ד בנידון זה אם אירע שבעל מעומד וגמירי דלא מיתעברא ונתעברה בנס לא קיים המצווה"; **דרך פקודך** (מצות עשה א חלק הדיבור אות טו-טז) בביאור דברי הבבלי סנהדרין (לז ע"ב) אודות בני יכניה, וכתב: "ובני יכניה אסיר שאלתיאל בנו, אסיר

3. קיום המצווה בהזרעה מלאכותית

הפוסקים דנו בנושא שהתחדש בשנים האחרונות (IVF). יש מהם שסברו שהבעל מקיים בכך מצוות 'פרו ורבו' ואינו דומה תהליך זה לדין 'עיברה באמבטי', ויש מהם שסברו שגם במקרה זה אינו יוצא ידי חובת המצווה.

• בין עיבור באמבטי להזרעה מלאכותית

לדעת הרב צבי פסח פראנק (שו"ת הר צבי, אבהע"ז סי' ד) הגדרת 'פרו ורבו' היא עשיית מעשה כדי להגיע לקיום המצווה.³⁰ לכן, דווקא בדין 'עיברה באמבטי' אינו יוצא ידי-חובה משום שבעל הזרע לא עשה מאומה (כדברי הטי"ז לעיל), אך בהזרעה מלאכותית יש מעשה השתדלות מצד הבעל ולכן יצא ידי חובת המצווה.³¹ בזמן האחרון המציאו הרופאים דרך חדשה לגרום הריון לאשה בלי הבעל, ע"י שהרופא מזריק בשפופרת את זרע הבעל למעי האישה והיא מתעברת ויולדת... ואפילו להמצדדים לומר דבנולד ע"י אמבטי אינו בנו לכל דבר... היה נראה לי לפי מה שכתב הטי"ז דלא קיים פרו ורבו משום שלא עשה מעשה כלל בפועל לשם קיום המצווה, וכ"כ בשאלת יעביץ שאינו מקיים מצוות פרו ורבו כשאינו עושה שום מעשה לקיום המצווה. אבל בהזרעה מלאכותית כיון דמוציא זרע לשם כך, וגם מה שהרופא עושה הזריקה יש לדון דהוא שלוחו של הבעל ושלוחו כמותו,³² אין מקום לומר שלא קיים פרו ורבו.

שעיברתו אמו בבית האסורין שאלתיאל ששתלו אל שלא כדרך הנשתליון, גמירי דאין אשה מתעברת מעומד והיא נתעברה מעומד, שהיה בית האסורין צר ואין מקום לשכב ושלשלו שם אשה"; הוסיף על כך בספרו **דברים נחמדים** (חידושים אות טז) בעניין גבי תשובת הרדב"ז במי שנשא ב' נשים ולא ילדו ושוב נשא שלישית וילדה: "י"ל כיון דבתרי זימני הוה חזקה עפ"י התורה, אפילו יארע שילוד עם השלישית הוה מעשה ניסים ואין בזה קיום המצווה דפ"ו כאשר כתבתי בזה בספרי דרך פקודיך בענין זרובבל בן שאלתיאל ששתלו אל שלא בדרך הנשתליון בדרך נס מפני שאמר על יכניה מלך יהודא כתבו את האיש הזה עירי ובדרך נס שהוליד אח"כ מיקרי עירי כיון שאינו מקיים בדרך כזה מצוות, ולפ"ז אינו צריך לישא השלישית כיון דלא יקיים בזה מצוות פ"ו אף אם יוליד. זאת הייתה כוונת השואל, והרדב"ז השיב לא מצאתי מקום לשאלה זו".

³⁰ ראו: **שו"ת הר צבי** (אבהע"ז סי' א); **שו"ת זקן אהרון** (ח"א סי' סב).

³¹ כ"כ: **שו"ת מנחת יצחק** (ח"ג סי' קח); **שו"ת יביע אומר** (ח"ב אהע"ז סי' א).

³² על דברים אלו בעניין שליחות, ראו את הערת הרב **יוסף כהן** (שו"ת הר צבי, אבן העזר סימן ד): "וגם מה שהרופא עושה הזריקה יש לדון דהוא שלוחו של הבעל. יש לעיין אם שייך בזה שליחות, ואם הרופא הוא גוי מה י"ל בזה. ומכאן הוכחה למ"ש לעיל שגדר מצות

• התורה לא חייבה מצוות בהמצאות מלאכותיות

יש הסוברים שגם בהזרעה מלאכותית אינו מקיים מצוות 'פרו ורבו'. עיקר הטענה שהתורה לא חייבה לקיים מצוות בהמצאות מלאכותיות.³³

נציין לדברי הרב מלכיאל צבי טננבוים (שו"ת דברי מלכיאל, ח"ד סי' קז):

על דבר אישה שלא ילדה זה כשמונה שנים ואמרו הרופאים שהסיבה הוא בשביל שמקור שלה נתעקם ואינו יכול לקבל הזרע כראוי. ורק בעת נדתה פתוח המקור כראוי. ולזה יעצוה הרופאים שהם יקבלו זרע בעלה בשופרת העשויה לכך ויכניסו הזרע ברחמה ע"י השופרת בעת נדתה. ובאופן זה תוכל להתעבר...

והנה החלקת מחוקק... נסתפק בנתעברה באמבטי אם הוא בנו לכל דבר ואם יצא ידי פרו ורבו... אכן לענ"ד מוכח מכמה סוגיות בש"ס שאינו בנו לכל דבר... ולא מיקרי בן גמור להתייחס אחריו רק כשבא על האישה כדרך בני אדם שנזרע הזרע מכחו. אבל כשכבר יצא הזרע שאין בא החמימות רק ע"י מלאכת הרופא ואומנתו בשופרת, או ע"י חימום האמבטי, זה לא מיקרי בנו לכל דבר... לזאת בנדון דידן נלע"ד שאסור לעשות כן. ואין כדאי להתחכם ביותר. וישליכו יהבם על ד' אשר יזכה עוד אותם בזרע של קיימא. ובפרט שלא עברו עוד עשר שנים כדן. ונצטוונו לקיים פרו ורבו כדרך בני אדם ולא ע"י התחכמות כאלה אשר קרובים יותר לאיסור ולמכשול.

פרו ורבו הוא כמצוות הדלקת הנרות בשבת, שהמצווה היא שהנרות יהיו דלוקים והוא רק צריך לגרום לכך ושיהא הוא המסובב וכו', וא"צ בזה דין שליחות, ומועיל אפילו ע"י גוי שאינו בר שליחות. ומצינו כן גם לענין הדלקת הנרות בערב שבת שמקיים את המצווה ע"י גוי שידליק ויכול לברך על זה".

³³ ראו גם: **שו"ת משנה הלכות** (ח"י"ב סי' כ; ח"ד סי' קנו); **שו"ת באהלה של תורה** (ח"א סי' סט אות ג, וכתב שמ"מ במצוות 'ישבת' שהיא תוצאת לידת הבנים יוצא ידי-חובה; את היסוד לדבריו ניתן לראות בתשובה קודמת, שם סי' סו אות ט: "ומזה יש לענ"ד להסיק מסקנה מעשית: לדעת הרמב"ם, וכן לפי מה שנפסק בשו"ע, מי שאינו מצליח להוליד בדרך הטבע אינו מצוה לעשות מעשים שלא כדרך הטבע כדי לקיים מצוות פריה ורביה. ולכן הפריה מלאכותית, וק"ו ילד מבחנה אינם מצווה").

יג. כוונה במצוות 'פרו רבו' (אות ט)

1. הצורך בכוונה

נחלקו האמוראים והראשונים האם מצוות צריכות כוונה או לא,³⁴ ולהלכה נפסק שימצוות צריכות כוונה' והעדר הכוונה מהווה עיכוב ביציאה ידי-חובת המצווה גם בדיעבד.³⁵ מצוות 'פרו רבו' היא מצווה מהתורה, וא"כ יש בה צורך בכוונה.

ניתן להוכיח³⁶ את הצורך בכוונה במצוות 'פרו רבו' מלשון **הרמב"ם** (ספהמ"צ מצוות עשה ריב): "שציוונו לפרות ולרבות ולכוון לקיים המין וזאת היא מצות פריה ורביה". כן ניתן להוכיח מלשון **שולחן ערוך** (אבהע"ז סי' א סעי' א): "חייב כל אדם לישא אישה כדי לפרות ולרבות". וכן מדבריו בהמשך (שם סי' כה סעי' ב): "וואף כשישמש בשעת העונה לא יכוון להנאתו, אלא כאדם הפורע חובו שהוא חייב בעונתה, ולקיים מצוות בוראו בפריה ורביה".³⁷

כפי שלמדנו מכבר נחלקו הדעות בהגדרת המצווה, האם היא מצוות פעולה או תוצאה, וכתב **המנחת חינוך** (מצווה א אות ט) שלשני הצדדים הללו יש צורך בכוונה ורק השאלה היא היכן מיקום הכוונה:³⁸

וידוע מחלוקת הראשונים אם מצוות צריכות כוונה... ולסברת התוספות
דיוצא העשה בגמר ביאה ודאי צריך כוונה לצאת... אך לפי מה שכתבנו

³⁴ ראש השנה (כח ע"א).

³⁵ שו"ע (או"ח סי' ס סעי' ד).

³⁶ הוכחות אלו מלשון הרמב"ם והשו"ע, כ"כ **דרך פקודיך** (מצות עשה א חלק המחשבה אות א); **שו"ת מחנה חיים** (ח"א סי' כא).

³⁷ ראייה אין ניתן לדחות ראייה זו מלשון השו"ע, כפי שדחה **תורת הלוי** (עמ"ג ד"ה הנה): "אמנם אין ראייה מזה דאם לא כיוון לא יצא ידי חובה, ולא כתב כן השו"ע אלא לענין התנהגות בתשמיש בקדושה יתירה טוב יותר לכתחילה שיכוון זיה לקיים מצוות בוראו, אבל אה"י אם לא כיוון ג"כ יצא ידי חובה דסוף כל סוף נעשה בזה כוונת התורה".

³⁸ ראו: **שו"ת הר צבי** (אבהע"ז סי' א) שהוכיח שהגדרת המצווה היא מצוות פעולה ולכן יש צורך בכוונה: "ומשום כך כתבה התורה מצווה זו בלשון פריה ורביה אע"ג דעיקר המצווה היא המעשה של האדם ובמעשה שלו הוא מקיים מצוות בוראו, לומר שהגדר של מצווה זו היא לעשות מעשה שיבוא לידי פרו רבו. ואפשר לומר שמשום כך הזכיר הרמב"ם במצווה זו את הכוונה (מה שלא הזכיר בשאר מצוות), לומר שהכוונה צריכה להיות לשם פריה ורביה, משום שכך היא גדרה של המצווה לעשות פעולה שיבוא לידי פריה ורביה. ומה שהרמב"ם כתב את הכוונה בספר המצוות, זהו כדי ליישב מה שהתורה כתבה מצווה זו בלשון פרו רבו אף על פי שעיקר המצווה היא המעשה של האדם, וכדי ללמד שכך היא גדרה של המצווה וכו'". כ"כ **חמדת ישראל** (קונטרס נר מצוה, אות מד מצוה ריב דף יא ע"ב) בביאור לשון הרמב"ם.

לעיל דזה הוי רק הכשר מצווה ובעשיית המצווה או קניית האתרוג אין צריך כוונה א"כ ה"נ אין צריך כוונה רק כשנולדו לו הבן ובת אז צריך כוונה.³⁹

• הנימוק לצורך בכוונה: טעם המצווה המופרש בתורה

בביאור הסיבה שיש צורך במצווה זו בכוונה, כתב **דרך פקודיך** (מצות עשה א חלק המחשבה אות א) שבכל מקום בו הטעם של המצווה מפורש יש צורך בכוונה חיובית בעת קיום המצווה לכוון לטעם הנכתב⁴⁰:

והנה איכות הכוונה כבר כתבנו דהוא לכוון לקיים במעשה הלזו מצות הבורא יתברך, וצורך כוונה הלזו הוא תיכף בנושאו אישה לעזר ובכל פעם בעת החיבור. והנה כבר כתבנו... דבמצווה שמפורש בה טעם בתורה מחוייב לכוון גם הטעם ובזולת זה אינו יוצא. והנה גם במצווה הזאת נאמר פרו ורבו ומלאו את הארץ... הנה נראה הדבר לטעם מפורש בתורה שאני מצוכם הדבר הזה בכדי למלאות פני תבל עובדי השיי"ת, וגם מתיבות פרו ורבו ג"כ נראה כן... ומדאפקיה בלשון פרו ורבו הנה הוא טעם מפורש בתורה.

• לא כיוון בעת קיום המצווה

לשיטה זו שיש צורך בכוונה בקיום המצווה, אם אדם לא כיוון הוא לא יצא ידי חובת המצווה, כמו בכל מצוות מהתורה שאם לא כיוון לא יצא ידי-חובתו.⁴¹

³⁹ ובספר **דרך המלך** (הלי אישות פ"א ה"א): "וראיני למחונתי הגאון הקדוש בעל מנחת חינוך זצ"ל אשר בעת שהיה מסדר קידושין היה נוהג להזהיר להחתן שיתכוין לכוונת מצוה לצאת ידי השיטות האומרים דמצות צריכות כוונה". עדות זו אינה עולה בקנה אחד עם שיטתו במצווה זו, שהכוונה הנצרכת בה היא בתוצאה. מ"מ נראה שלא מדובר שם על כוונה לפריה ורביה אלא על כוונת המצווה של קידושין.

⁴⁰ ראו גם: **משנה ברורה** (סימן ח ס"ק יט): "יכוין בהתעטפו - וזהו מלבד הכוונה שצריך לכוין בלבישה לקיים מצות ציצית וכתב הבי"ח שכן הדין בתפילין וסוכה אף דבשאר מצות יוצא אף שלא מכיון בה דבר כ"א שעושה המצוה לשם ד' שצוה לעשותה הנך שאני דבציצית כתיב למען תזכרו ובתפילין למען תהיה תורת ה' בפיך ובסוכה למען ידעו דורותיכם. ומ"מ נראה דכ"ז לכתחלה כדי לקיים המצוה בשלמותה אבל בדיעבד אף אם לא כיון בכל אלו רק לקיים המצות עשה יצא".

⁴¹ ראו: **שולחן ערוך** (או"ח סי' ס סעי' ה): "הקורא את שמע ולא כיוון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל, לא יצא ידי חובתו".

בטעם הדבר כתב הרב דב בעריש רפפורט בספרו **דרך המלך** (הל' דעות פ"ג הי"ב), שמצוות 'פרו ורבו' ללא כוונה מהווה ביטול המצווה:

וכ"כ אני אומר, שאם לא יתכוון בשעת בעילתו לקיים המצווה אם תתעבר ויוליד שוב לא יהיה בידו לקיים המצווה עוד שכיון שכבר יהיו לו בנים ושוב לא תהיה המצווה מוטלת עליו כלל ואף אם יוליד אח"כ בנים ובנות לא חשיב בזה שקיים המצווה, שהרי אין המצווה מוטלת עליו. אי"כ בזה שבעל בלא כוונה, למ"ד מצוות צריכות כוונה, חשיב כמבטל המצווה דהוי כמצווה שעוברת שאין בידו לקיימה. ולא דמי לשאר מצוות כגון שופר או מצה שכל שקיימה שלא במתכוין למ"ד מצוות צריכות כוונה מחויב לחזור ולקיימה בכוונה, אבל הכא אם לא קיים המצווה בכוונה ויהיו לו בנים שוב לא יהיה בידו לקיימה עוד וחשיב כמבטל המצווה כאמור.⁴²

2. אין צורך בכוונה

אולם, מצאנו סיבות שונות מדוע אין צורך בכוונה במצוות 'פרו ורבו'.⁴³

• הגדרת המצווה כמצוות תוצאה

לעומת דברי המנחת חינוך הסובר שגם אם המצווה היא מצוות תוצאה, מ"מ יש צורך בכוונה בעת מימוש התוצאה, כתב **הרב אלחנן וסרמן** שבמצוות שהציווי בהן הוא התכלית אין צורך בכוונה.⁴⁴ לפיכך, משום שהגדרת מצוות 'פרו ורבו' היא מצוות תוצאה אין צורך בכוונה:⁴⁵

⁴² בהמשך דבריו הוא כותב: "אמנם ללמד זכות על אנשים הפשוטים שאינם יודעים להיזהר בזה שיתכוין לשם מצווה, י"ל לפי מ"ש הר"ן", וכפי שיובא בהמשך שמצווה שיש בה הנאה אין צורך בכוונה.

⁴³ **מהר"ם שיק** (תרי"ג מצוות, מצווה א אות א): "בחינוך לא כתב דבעי כוונה". לדעת **שו"ת שאילת יעבץ** (ח"ב סי' צז) אין צורך בכוונה מדין 'מצוות צריכות כוונה' שעניינה היא כוונה לצאת ידי חובת המצווה, אלא מספיק כוונה קלושה שהעיקר שלא יהיה חסר דעת כמו ישן: "והבא על אשה כמתעסק בלי כוונה כגון בשינה. או שהביאתו אשה עליה בשינה. כענין בלוט. מהו לענין קיום מצות פ"ו... מיהו בכוונת בעילה כל דהיא. נראה דסגי ויצא י"ח המצוה דלא בעינן כוונה לצאת. כשטת רוב הפוסקים בדין כל המצוות המעשיות".⁴⁴ יסוד זה מופיע ב**שו"ת בית הלוי** (ח"ג סי' נא אות ג); **אמרי בינה** (יו"ד ציצית סי' יד).

⁴⁵ ראו גם: **שדי חמד** (מערכת מ כלל סב ד"ה והנה מה).

והנה מצינו שני סוגי מצוות: א) שעשית המעשה ע"י האדם היא גוף המצווה כגון שופר לולב וכו'. ב) שעיקר המצווה היא תוצאות המעשה, כגון פדיון שבויים פריעת בע"ח פריה ורביה וכו'. והחילוק הזה נפקא-מינה לכמה דברים, כגון למ"ד מצוות צריכות כוונה, והתקוע לשיר צריך לחזור ולתקוע, ובפריעת בע"ח מצווה אם פרע שלא בכוננת מצווה לא נאמר שצריך לחזור ולפרוע, וכן במצוות פרו ורבו שהמצווה היא שיהיו לו בנים והרי יש לו בנים אף אם לא כיון לשם מצווה אינו חייב לחזור ולהוליד בנים.⁴⁶

• שכן נהנה': הנאה כתחליף לכוונה

ניתן להציע שאמנם 'מצוות צריכות כוונה', אך למעשה במצווה זו של 'פרו ורבו' אין צורך במימוש הכוונה המעשית אלא נמצא לה 'תחליף'. דברים אלו הועלו ע"י **המנחת חינוך** (מצווה א אות כט)⁴⁷: "ולדעת הרמב"ם שסובר דאף דמצוות צריכות כוונה, יוצא במצה בלא כוונה, שכן המתעסק בחלבים ועריות חייב א"כ ה"נ יצא". כלומר, לדעת **הרמב"ם** (ה'ל' חמץ ומצה פ"ו ה"ג): "אכל מצה בלא כוונה, כגון שאנסוהו גוים או לסטים לאכול, יצא ידי חובתו". וקשה, הרי הרמב"ם סובר שמצוות צריכות כוונה, כפי שפסק ביחס למצוות תקיעת שופר בראש-השנה, **רמב"ם** (ה'ל' שופר פ"ב ה"ד):

המתעסק בתקיעת שופר להתלמד לא יצא ידי חובתו, וכן השומע מן המתעסק לא יצא. נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציאו, או שנתכוון התוקע להוציאו ולא נתכוון השומע לצאת לא יצא ידי חובתו, עד שיתכוון שומע ומשמיע.

⁴⁶ **קובץ שעורים** (ח"ב סימן כג אות ו). ראו גם בדבריו: **קובץ שעורים** (כתובות אות רמט): "דדוקא במצווה שהמעשה בעצמה היא גוף המצווה, התם הכוונה מעכבת כאכילת מצה ותקיעת שופר, אבל היכא דעיקר המצווה היא תוצאת המעשה אין הכוונה מעכבת, כגון פריה ורביה דהמצווה שיהיו לו בנים, וגם אם הוליד בנים בלא כוונת מצווה נתקיימה המצווה מאליה וא"צ לחזור ולהוליד"; **קובץ הערות** (יבמות ס"ו לו אות ב).
⁴⁷ כ"כ **מהר"ם שיק** (תרי"ג מצוות, מצווה א אות א).

קושי זה העלו הראשונים, ונביא את דברי **מגיד משנה** (הלי' שופר פ"ב ה"ד):
ואני תמה בדברי רבינו שהוא פוסק פרק שישי מהלכות חמץ ומצה שאם
אכל מצה בלא כוונה, כגון שאנסוהו עכו"ם שיצא ידי חובתו, וזה נראה
בגמ' שהוא כדעת מי שאומר מצוות אין צריכות כוונה... וא"כ, היאך
פסק כאן רבינו שמצוות צריכות כוונה והצריך כאן כוונת שומע לצאת
וכוונת משמיע להוציא.

ולא מצאתי בזה תירוץ נאות לדעתי אם נוסח ספריו אמת רק שנאמר
שרבינו סובר דהא דכפאוהו ואכל מצה אינה תלויה בדין השופר.
תשובתו של הר"ן (ראש השנה ז ע"ב מדפי הרי"ף) היא שיש להבחין בין שופר
למצה בכך שמימד ההנאה הקיים בעת אכילת מצה מהווה את 'הכוונה' הנדרשת
בשביל 'מצוות צריכות כוונה': "דאע"ג דבתקיעת שופר לא יצא הכא יצא שכן
נהנה, כדאמרין בעלמא המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה". עומק
הביאור בדבריו הוא בהבנת הצורך בכוונה במצוות. הצורך בכוונה במצוות נובע
מהצורך לקשר בין מעשה המצווה לעושה למטרת יציאתו ידי-חובת המצווה
ושיוכה אליו. אולם כאשר האדם נהנה בעת עשיית המעשה, ההנאה מהווה יצירת
קשר בין העושה למעשה, ובכך נוצר 'תחליף' לכוונה הנדרשת. לאור זאת נשוב
לדברי המנחת חינוך שכתב ויתכן לדברי הר"ן בדעת הרמב"ם, אין צורך בכוונה
במצוות 'פרו ורבו' שכן נהנה בעת קיום המצווה.

~ הוכחה מדין גוי שהתגייר

יש שהוכיחו כיסוד זה של הר"ן, שאין צורך בכוונה במצוות 'פרו ורבו' משום
שההנאה משמשת לה כתחליף, מהדין גוי שהתגייר שקיים את המצווה בבניו
שנולדו לו בעת שהיה גוי, והרי ברור שלא כיוון את כוונת המצווה. אלא משום
שבמצווה כזו בה יש הנאה אין צורך בכוונה. דברים אלו העלה **דרך פקודיך**
(הקדמות, הקדמה א עמ' יט)⁴⁸:

הא דמצוות צריכות כוונה ובזולת הכוונה לא יצא, דווקא מצות שאין
בהם הנאה לגוף, אבל מצות שיש בהם הנאה לגוף יצא בדיעבד גם בזולת

⁴⁸ כ"כ **דרך פקודיך** (מצות עשה א, חלק המחשבה אות ג עמ' פא).

הכוונה. על כן פסק בטוש"ע... אנסוהו לאכול מצה יצא ידי חובתו כיון דנהנה, רק בתנאי שידע שהוא מחוייב בזה היום במצווה זו, והדבר הזה שעושה הוא המצווה המחוייב בה... ומזה יצא לנו טוב טעם למה שאמרו בגמרא יבמות היו לו בנים בגיותו קיים מצוות פריה ורביה, והוא תמוה דלו יהיה שעשה המצווה הרי לא כיון וצריך לחזור ולקיים. ולפי האמור ניחא, דבמצווה כזאת כיון שנהנה יוצא בדיעבד בלא כוונה. ואין לחוש דילמא לא ידע בעת העשייה שהיא המצווה המחוייבת באותו היום וכנ"ל, דכל הגויים יודעים שהפועל הזה פעל השי"ת בטבע הברואים לקיום המין, וגם בוודאי ידע שזאת היא אשה אשר הפועל הזה נגמר על ידה, והגם שכיון להנאתו לית לן בה.

הרב מרדכי פרום (תורת הלוי, מצווה א עמ' ג ד"ה אמנם) צידד בראיה זו אך לא מטעם ההנאה, אלא מהגדרת המצווה כמצוות תוצאה, שהיא הסיבה לקיום הגוי את המצווה:

ועצם ראייתו מעכו"ם שנתגייר הנה היא ראייה נכונה, אבל אין צריך לטעם שכתב משום דהעכו"ם נהנה, אלא משום דנעשה כוונת התורה כיון דסוף כל סוף יש לו בנים.

דחיה: בין מצוות אכילה למצוות ללא אכילה⁴⁹

סיבה זו שמוצאת תחליף לכוונת המצווה משום ההנאה הכרוכה במעשה, ישכן נהנה', ניתנת לדחיה, שכן נראה שיש להבחין בין מצוות המתקיימות באכילה, כאכילת מצה, שההנאה היא חלק אינטגרלי מהמצווה, שהרי כשהתורה מצווה על אכילה היא כוללת בה גם הנאה, כדברי **הבבלי פסחים** (כא ע"ב): כל מקום שנאמר לא יאכל לא תאכל לא תאכלו - אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע". לעומת מצוות שההנאה בהן אינה חלק מהותי מעצם המצווה, אזי ישכן נהנה' אינו מהווה 'תחליף' לצורך בכוונה. לאור זאת, במצוות 'פרו ורבו' אין ההנאה חלק אינטגרלי מהמצווה וממילא לא ניתן לטעון שההנאה מהווה תחליף לכוונה.

⁴⁹ כ"כ לדחות **תורת הלוי** (מצווה א דף ב ד"ה אמנם).

אבחנה זו מצאנו בשו"ת **כתב סופר** (אורח חיים סימן קז אות ב) :

דיש לחלק בין מצה שכן נהנה לשופר ושאר מצווה דאינם של אכילה דלא שייך שכן נהנה... די"ל דווקא במידי דאכילה ס"ל לרבנן אין צריך כוונה... וכן הוא מצד הסברא דליכא חילוק בין מרור למצה לענין כוונת המצווה משום שכן נהנה היינו כיון שהמצווה שיאכל מצה וכיון שנהנה מן המצה כפי הנאת המצה נתקיימה המצווה המכוון שציוותה תורה, וכן הוא באכילת מרור שיאכל דבר מר זכר לוימררו את חייהם וכן עשה ונהנה מה שצריך ע"פ מצוות התורה הגם שלא כיוון לצאת. ומצאתי כתב כדברינו בדברי קדשו של אבא מאוה"ג זצ"ל שפשוט לו כן ואמת ונכון הדבר.

ואכן, אביו **הרב משה סופר** (חתם סופר, ראש השנה כח ע"א ד"ה והנה אין) כתב להקשות על השיטה הסוברת שיש צורך בכוונה במצוות 'פרו ורבו' מדין גוי שהתגייר, הרי לא כיוון וכיצד יצא ידי-חובה? לדבריו, אין להשתמש בתירוץ 'שכן נהנה' המהווה תחליף לכוונה משום שיש להבחין בין הנאה כחלק מהגדרת המצווה כמו במצה להנאה צדדית :

ומ"מ צריך לעיין להפוסקים מצוות צריכות כוונה איך פסקין דיצא ידי חובתו בבנים שהיה לו בגיותו, נהי דהבנים מתיחסים אחריו וקיים שבת, מ"מ בשעת עסק פריה ורביה לא נתכוון לשם מצוות עשה של פריה ורביה. ודוחק לומר הכא שכן נהנה, דמצוות פריה ורביה אין ההנאה המצווה אלא ליישב העולם ובשעת אותו העסק לא נתכוון לשם מצווה. ולא דמי למצה ופסח שהנאת אכילה היא המצווה וכיון שע"כ נהנה יצא י"ח, משא"כ פריה ורביה שאין הנאת התשמיש עיקר המצווה אלא התכלית היוצא מזה והוא שבת העולם והוא לא נתכוון, וצ"ע.

יד. כפיה על מצוות 'פרו ורבו' (אות ל)

המנחת חינוך (מצווה א אות ל) דן בנושא כפיה על מצוות 'פרו ורבו'. בדבריו הוא כתב שלדעת הרמב"ם כופים את האדם לקיום מצוות 'פרו ורבו', ותמה על החינוך שלא הזכיר מאומה בעניין זה. אך בדברי הרמב"ם לא מצאנו כן ביחס למצוות 'פרו ורבו', אלא למקרה ובו שהה אדם אם אישתו במשך עשר שנים:

רמב"ם (הל' אישות פט"ו ה"ז):

נשא אישה ושהתה עמו עשר שנים ולא ילדה, הרי זה יוציא ויתן כתובה או ישא אשה הראויה לילד, ואם לא רצה להוציא כופין אותו ומכין אותו בשוט עד שיוציא.⁵⁰

1. דעת הרמב"ם: אין כופים

בהקדמת הרמב"ם למשנה מבואר שאין כפיה על נישואין: "לפי שהנישואין תלויים ברצון האדם, ואין לבית דין לכופ את האדם להתחתן". בביאור דבריו כתב **תוספות יו"ט** (הקדמה למסכת יבמות) שאמנם כתוב "עד כ' שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אישה, כיון שהגיע כ' ולא נשא אומר תיפח עצמותיו",⁵¹ מ"מ לא מוזכר שם שבי"ד כופים על כך.⁵²

הפרשנים כתבו סיבות שונות שאין כופים על מצוות 'פרו ורבו', כפי שנבאר:

⁵⁰ על היחס בדעת הרמב"ם בין העדר כפיה לרווק לבין חיוב כפיה לאדם ששהה עם אישתו עשר שנים ללא ילדים, ראו: **בני אהובה** (הלכות אישות פרק טו הלכה ז): "ולכן היה נראה לעני"ד דס"ל לרבינו הרמב"ם דאין כופין את הפנוי לקיים מצות פו"ר כמו שכתב בהלכה ב' דמחויב לקיים פו"ר מבן כ' ומעלה ולא כתב דהבי"ד כופין אותו לכך אלא דס"ל דאין כופין אותו דודאי בלא"ה יקיים דאין אדם שרוי בלא אישה אמנם ביש לו אישה שאינה בת בנים בכאן כופין להוציא דכל זמן דיש לו אשה כזו אינו מהדר אחר אישה אחרת".
⁵¹ **קידושין** (כט ע"ב).

⁵² ראו: **קובץ שעורים** (כתובות אות ריג) מסביר בדעת הרמב"ם שיש להבחין בין אדם שאינו מעוניין לשאת אישה כלל ועיקר, ועל כך כופים ככל כפיה על מצוות עשה. ומה שכתב שאין כופים על המצווה היינו שאומר האדם שאינו מעוניין לישא אישה זו משום שאינה נאה בעניו וכדו'.

• אין כופין על דבר התלוי ברצונו

מדברי הרמב"ם הנ"ל עולה הסיבה שאין לכפות על המצווה משום שגם אם נכפה אותו להינשא עדיין אין ברור שהוא יקיים את המצווה⁵³ משום שהדבר תלוי ברצונו להתייחד עם האישה וכדו' ולא ניתן לכפות על דבר שאינו ברור שיקיימו. פרשנים שונים ביארו כך את דעת הרמב"ם ונתנו טעמים שונים לכך שמצוות 'פרו ורבו' תלויה ברצונו, כגון שקיום יחס האישות מותנה בדעת ורצון כי 'אין קישוי אלא לדעת'⁵⁴; כיון שהרמב"ם תלה את קיום המצווה בכוונת האדם, 'ציוונו לפרות ולרבות לכוון לקיום המין', הרי שקיום המצווה תלוי בכוונתו ואין יכולת כפיה על כך.⁵⁵

• גדר המצווה: מצוות תוצאה

ביאור זה, שחובת כפיה על המצוות מוטלת על ביי"ד רק במקרה ובו קיום המצווה יתמשש עם הכפיה, ולפיכך אין כופים על מצוות 'פרו ורבו', תלוי במידה רבה בהגדרת המצווה, שכן אם נגדיר אותה כמצוות תוצאה, שאינה תלויה ביד האדם אזי אין לכפות עליה מפני שלא ברור שאכן הכפיה תוציא לאור את קיום המצווה. כדברים אלו כ"כ **שו"ת צפנת פענח** (סי' קפד): "ועוד והוא העיקר, דהא פרו ורובו לא הנישואין רק שיהא לו בנים ובה אי אפשר לנו לכופו".

• גדר המצווה: מצווה מתמשכת

פן נוסף בהגדרת מצוות 'פרו ורבו' שיש בו כדי להבהיר מדוע אין כופים על מצווה זו, מכיון שהיא מצווה מתמשכת וניתן לקיימה לאחר זמן, אזי אין יכולת כפיה

⁵³ **חמדת ישראל** (קונטרס נר מצוה, אות מד מצוה ריב דף יא ע"ב): "ולא מצאנו שהביי"ד יכופו אלא לקיים מצווה בברור, אבל אם גם אחר הכפיה לא יקיים המצווה בברור, שוב אין כופין".

⁵⁴ **שו"ת צפנת פענח** (סי' קפד): "דהא אי אפשר לכופו על אישה פרטית והוא יאמר לנו שרוצה באחרת... אבל גבי פרו ורבו ע"כ צריך דעתו דאין קישוי אלא לדעת, ומה שייך בזה כפיה".

⁵⁵ **כלי חמדה** (בראשית אות י ד"ה והנלעני"ד): "בלשון הרמב"ם... שכתב ציוונו לפרות ולרבות לכוון לקיום המין... דנראה מזה שדעת הרמב"ם ז"ל שמצוות פרו ורבו הוא לכוון בביאה לתכלית פרו ורבו... וא"כ כיון שעיקר המצווה תליא בכוונתו ובלא"ה ליכא מצווה כלל, לא שייך בזה כפיה כיון דאין בידינו לכופו לקיימה על מתכונתה".

משום שיכול לקיימה לאחר זמן.⁵⁶ כ"כ הרב דוד פרידמן (פסקי הלכות יד דוד, ח"ג, הל' אישות פט"ו ה"ב אות יג): "פשוט הדבר שאין שייך לכופו בשוטים עד שתצא נפשו במצוות פרו ורבו... שאינה מצווה עוברת".

2. דעת הרא"ש: כופים

הרא"ש (יבמות פ"ו סי' טז) כתב שכופים על מצווה זו ככל מצוות עשה: "וכן היה נכון ברווק שעברו עליו עשרים שנה ואינו רוצה לישא אישה שיכפוהו ב"יד לישא לקיים פריה ורביה".

3. פסק ההלכה

הלכה פסק **שולחן ערוך** (אבן העזר סימן א סעיף ג) כדעת הרא"ש: "ומי שעברו עליו כ' שנה ואינו רוצה לישא, ב"יד כופין אותו לישא כדי לקיים מצוות פריה ורביה". והעיר על כך הרמ"א: "ובזמן הזה נהגו שלא לכופ על זה".

10. השחתת זרע (אות לא)

1. מנחת חינוך בדעת רבינו תם: ביטול מצוות 'פרו ורבו'

כתבו **התוספות** (יבמות יב ע"ב ד"ה שלש) **בשם רבינו תם**:

ור"ת אומר, דלפני תשמיש ודאי אסור ליתן שם מוך דאין דרך תשמיש בכך והרי הוא כמטיל זרע על העצים ועל האבנים כשמטיל על המוך. אבל אם נותנת מוך אחר תשמיש, אין נראה לאסור דהאי גברא כי אורחיה משמש מידי דהוה אקטנה ואילונית דלא איתסרו בתשמיש משום דלאו בנות בנים נינהו והאישה שנותנת אח"כ מוך לא הוזהרה אהשחתת זרע כיון דלא מיפקדה אפריה ורביה.

המנחת חינוך (מצווה א אות לא) ביאר בדעת רבינו תם, שמי שאינו מצווה על מצוות 'פרו ורבו' אינו מצווה על איסור השחתת זרע, ולכן נשים וגויים לא בכלל איסור זה: "דמי שאינו מצווה על פ"ו אינו מצווה על השחתת זרעו. ע"כ גוים

⁵⁶ כ"כ: **חמדת ישראל** (ח"ב קונטרס בית יהודה אות ג).

ונשים אינם מצווים על זה, וכ"ה דעת ר"ת ביבמות". מבואר מדבריו שגדר איסור השחתת זרע הוא ביטול מצוות 'פרו ורבו', וממילא מי שאינו בחיוב 'פרו ורבו' אינו בכלל איסור השחתת זרע.

הבנה זו, שאיסור השחתת זרע הוא משום איסור ביטול מצוות 'פרו ורבו', קשה שכן מותר לקיים יחסי אישות עם זקנה ומעוברת למרות שהזרע לא יביא לידי קיום המצווה?

2. איסור עצמי

ואכן, האחרונים מיאנו בהגדרה זו וכתבו שסיבת איסור השחתת זרע אינה משום ביטול מצוות 'פרו ורבו' אלא ישנו איסור עצמי שאינו תלוי בגדרי 'פרו ורבו'. לדבריהם, עניינו של האיסור הוא השחתת הזרע והשלכתו למקום שאינו ראוי לו. לכן, כל עוד הזרע מושלך באישה, גם כזו שאינה ראויה להוליד, אינו בכלל האיסור. מכאן עולה הגדרה שגדר האיסור הוא הוצאת זרע שלא כדרך ביאה, כפי שכתבו האחרונים הבאים:

שו"ת בנין ציון (סימן קלו):

דאטו השחתת זרע תלי בעיבור, דא"כ עקר וסריס שאינו ראוי להוליד יהא מותר להשחית זרעו. ועוד, דזרע שאינו יורה כחץ דאמרינן בנדה שאינו מוליד יהיה מותר להשחיתו. ועוד, דלפי מה שכתבו התוספת... תלי איסור השחתת זרע בציווי פריה ורביה, וא"כ מי שקיים פריה ורביה כבר בבן ובת יהיה מותר להשחית זרע וח"ו לומר כן. אלא ודאי איסור השחתת זרע הוא איסור לעצמו אפילו אם הזרע אין ראוי להוליד.

שו"ת רב פעלים (חלק ג - אבן העזר סימן ב):

אם איסור השחתת הזרע תלוי בזה מפני שהוא מאבד זרע שראוי להוליד, א"כ יהיה האדם אסור לשמש עם אשתו קטנה או זקנה או איילונית ועקרה, דנמצא משחית זה את זרעו שנותנו בקרב אישה שאינה ראויה להוליד. גם עוד היה אסור לשמש עם אשתו מעוברת כיון דזרע זה אשר ישליך ברחמה אינו מוליד, דאין האשה מתעברת בזמן עיבור שלה.

על כן מוכרח אתה לומר דלא תליא הא בהא, כי איסור השחתת הזרע לאו משום שגורם שילך הזרע לאיבוד בלא הולדה אלא האיסור משום דמשליך זרעו במקום שלא הותר לו להשליך, כי הבורא יתברך גזר שלא ישליך הזכר את זרעו אלא בנקבה, שהיא מן המין שלו במקום שהוא מיוחד להשלכת הזרע, כי אפילו באשתו של אדם אם משליכו במקום האחור שהוא פי הטבעת, הרי זה בכלל משחית זרעו לבטלה, כי כן יסד מלכו של עולם, שלא יטיל הזכר זרעו אלא במקום המיוחד לכך אפילו באשתו, אבל שלא כדרכה ה"ז משחית זרעו, ואל תתמה אם מטיל זרעו בגוף אשתו למה יהיה נחשב זה משחית זרעו, הנה זו גזרת מלך היא, כאשר אתה רואה שדם נדה היוצא מאותו מקום אסור, וממקום אחר מותר וכן ענין הטלת הזרע אם יטיל באותו מקום מותר, ואפי' האישה קטנה או גדולה או מעוברת או עקרה שאין הזרע הזה מועיל להוליד, אבל אם יטיל אותו במקום אחר, הרי זה משחית זרעו ואסור, וכ"ש אם מטיל זרעו על עצים ואבנים דאסור.

איסור השחתת זרע למי שקיים 'פרו ורבו'

מהמשך דברי **מנחת חינוך** (אות לא) ניתן ללמוד שאף הוא מיאן בהגדרה זו בדעת רבינו תם, שכן בסיום דבריו הוא כתב שיתכן וגם מי שאינו חייב במצוות 'פרו ורבו', כגון נשים, מ"מ יש לגביהן איסור השחתת זרע:

ולכאורה נראה אם נאמר שנשים מצוות על שבת אף שאינם מוזהרים על פ"ו מצווים גם כן על השחתת זרע רק אם נאמר דאינם מצווים כלל אפשר דאינם מוזהרין ומוכח דדעת ר"ת דנשים אינן מצוות על שבת, וצ"ע.

מכאן מבואר, שאיסור השחתת זרע אינו תלוי בקיום בפועל של מצוות 'פרו ורבו', שכן גם מי שקיים את המצווה עדיין מוזהר על האיסור. כ"כ **כלי חמדה** (בראשית אות י ד"ה והנלע"ד, ו ע"א):

דיש לומר שדעת ר"ת ז"ל באמת דגם על עשה דלשבת נשים אינן מצוות, משא"כ אי נימא דנשים איתנייהו בהעשה דלשבת אסורין גם להשחית הזרע.

דברים דומים מצאנו בתוספות הרא"ש (נדה יג ע"א ד"ה נשים) באיש שאף שכבר קיים 'פרו ורבו' מוזהר על איסור השחתת זרע מדין 'שבת': "אנשים לעולם מיפקדי משום דכתיב בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידיך".

3. דעת הרמב"ן

המנחת חינוך (מצווה א אות לא) מבאר שגם אלו החולקים על רבינו תם וסוברים שנשים אמנם אינן מצוות על 'פרו ורבו' אך מ"מ יש לגביהן איסור השחתת זרע, היינו דווקא בזרע הראוי להוליד משום שגדר האיסור הוא איבוד הזרע לריק, ולכן סריס שאין זרעו מוליד אינו באיסור:

ועיין תוספות... בנדה שחלקו על ר"ת דנשים גם כן מצווים ע"ז וגם הרמב"ן חולק וכתב שכולם לקו בדור המבול... ואפשר אף לדבריהם דווקא בראוי להוליד אלא שאינו מצווה על זה אבל מי שאינו ראוי להוליד כגון סריס אינו מוזהר על זה.

כדברים אלו כ"כ **הרב מאיר אייזנשטט** (שו"ת אמרי אש, יו"ד סימן סט):
מ"מ אפשר דגם לדידה איננו, רק בבר אולדי. ולפי מה שכתבת, גם לדעת הרמב"ן איסור ההשחתה הוא מכוח מצות פריה ורביה, אם כן אף להרמב"ן ברור דכל שאינו בר אולדי אינו באיסור.⁵⁷

⁵⁷ הוא מביא סיבות נוספות שלמרות שאישה אינה מחוייבת ב'פרו ורבו', מ"מ יש לגבה איסור השחתת זרע הבעל: "עוד נראה לפענ"ד לפמש"כ הר"ן... דגם באישה לכך מצווה בה יותר מבשלוחה, דאע"ג דאינה בת פריה ורביה, מ"מ היא עושה מצווה אם נישאת, שמשיעת לבעל לקיים מצוות פריה ורביה. וא"כ דון מינה דה"ה להיפוך, אם משחתת זרע הבעל עבירה בידה כי מבטלת מצוות הבעל ומחבלת מעשהו".